

תרומת התפיסה הגיאוגרפית-יישובית של בן-גוריון להתיישבות בנגב ולפיתוח בשנות המדינה הראשונות שלאחר המלחמה

חנינה פורת

מבוא

עליתן של 11 הנקודות בשליה שנת 1946 והנחת קו המים החל מראשית שנת 1947 הפכו את הנגב לאזור התיישבות לגיטימי, על אף ששאלות היסוד – כמו אספקת מים לשתייה ולחקלאות, איתור קרקעות הנינרות לעיבוד, טיפול חקלאות מדרנית ותוכנו צורת יישוב המתאימה לأتגרי המדבר – נותרו עדין בלתי פתורות. עם סיוםה של מלחמת העצמאות עמדו לרשות המדינה מאות אלפי دونם בנגב – חלקם מעובדים ומרביהם זנוחים – שעלה הממשלה היה להזיז בהם, לפתור את שאלת הבועלות עליו ולקבוע את ייוזן. ברגעם למכב שהיה קיים ערב המלחמה, כשהמוסדות המיישבים פעלו על-פי מדיניות קרקעית מוסכמת, עתה השתדר מצב חדש, שבו נתבעו בני-גוריון ושריו הבכירים לעצב מדיניות קרקעית-התיישבותית חדשה בנגב. מעצבי המדיניות הקראטייט חיבים היו להתחשב בדעת הקהל העולמית הרגישה לקיפות הפליטים הערבים; בהתמעטות 'הగרעינים החלוצים' שנוכנים היו להתיישב בנגב ובקופה האומית הכמעט ריקה. אל כל אלה התווסף גלי העליה החדש שהחלו מגיעים ארצה, וראש המדינה נאלצו לאALTER פתרונות כדי לישבם.

בחינה שיטתית של הכרעותיו ועמדותיו של בן-גוריון במהלך המלחמה מוכיחה כי הוא שוכנע שכיבוש ואחזקת הנגב יהיו תלויים ביכולת ליישבו במהירות. בשליה דצמבר 1947 הוא הקים את 'זעדה הנגב' בראשות יוסף ויז' שעסקה ביצורו לקראת התקפה צבאית ערבית, ובראשית שנות 1948, תוך הסתייעות בנציגי המרכז החקלאי, תבע ליישב את ציר הערבה וליסיד נמל וכפר דיגים באילת.¹ בישיבת מרכז מפא"י המשיך בן-גוריון לפתח את חזונו באשר ליישוב הנגב, וקבע 'כי זה השטח היחיד הגדל בארץ שיכול להיות יהודי כמו שתל-אביב היא יהודית'.² נחישותו באשר להכרה

1. תוכיר יוסף ויז' 'הנגב בימים אלה', מארס 1948, אצ"מ, 504-10/501-KKL; ד' בן-גוריון, יומן המלחמה: מלחמת העצמאות תש"ח-תש"ט, תל-אביב 1982, עמ' 60 [להלן: ד' בן-גוריון, יומן המלחמה]; מ' אביווהר, עכשו או לעולם לא: דיוני מפא"י בשנת האחראונה למנדט הבריטי, ב, בית-ברל תשמ"ט, עמ' 314.
2. י' נשרי, 'התישבות במלחמות העצמאות', בתוך: מ' נאור (עורך), עידן 10: שנה ראשונה לעצמאות 1948-1949, ירושלים תשמ"ח, עמ' 121-122.
3. ד' בן-גוריון, יומן המלחמה, א, עמ' 211-212.

תרומות התפיסה של בּנְגָרוֹן לפיתוח הנגב

בהגנת קו הים גרמה לו להכריז כי על היישוב להקים נקודות חקלאיות חדשות לאורך הקו, גם אם קרקעות אלה לא נרכשו כחוק.⁴ בנאומו בmo'atet מפא"י חור בנ-גוריון וشرط בפני מאזנייו את הסיכוי ליישוב מילוני יהודים בנגב. הנגב הוא אחת מעילות המלחמה, ועל היהודים למלאו בנקודות יישוב. בהיבעת זהירות כי שר החוץ הבריטי, בווין, רוצה לעקור את הנגב מידי היהודים, ו מבחינה בינלאומית לא יקשה הדבר בידיו.⁵

בן-גוריון חש כי זמן החרום דרש התייחסות חדשה לנגב, ולכן סבר כי המוסדות המיישבים לא נכנסו עדין לקצב מואץ של עשייה וכיוון ביקורתו כלפי הקק"ל ומלחמת ההתיישבות בסוכנות. אין עתה זמן להתעסק בתכנון רכישות קרקע וברישומן החוקי, אלא הכרח הוא להתיישב בכל מקום ובכל חלקת קרקע בנגב חלק מההגנה האסטרטגית על היישוב היהודי באזור.⁶ באביב 1948, בנאומו בפני הוועד הפועל הציוני, הסביר בן-גוריון למאזנייו כי הגנת הנגב תלואה בהשתלטות חילאי ישראלי על נקודות מים למרחבי הנגב וייסוד יישובים חקלאיים לצורך גידול עצים וירקות בערבה.⁷ חשיבות ההתיישבות החקלאית בנגב כאמצעי לכיבוש צבאי באה לדידי ביטוי גם בשעה שבנן-גוריון הציג בפני מפקדי צה"ל את מטרות 'מצע חורב'.⁸

בשנת 1949, ביוזמת בן-גוריון, הוקמה 'עודת הנגב' בראשותו של יצחק צ'זיק, הפעם בהכוונת משרד ראש הממשלה. מטרתה הייתה בדיקת האפשרויות הכלכליות של הנגב, וניתנו בידייה הכללים הארגוניים שבסיוועם אמורים היו חוקר את מרחבי הנגב ולהציג דרכי לישבו.⁹ עם גלי העלייה בשנת 1950 שלחו בן-גוריון ואשכול עולים ללא הכשרה למרחבי הנגב, ובכך פתחו מסלול נוסף ביישובו. בקשרו לנوعר העברי להתגיים למשימות כיבוש השמורה, הדגיש בן-גוריון את חשיבותן של הערבה ושל אילת. ואכן, בשנת 1951 הוחל ביישוב הערבה. בשנת 1952, לאחר שהנגב תוכנן כאזור התיאבות, ה策טראף בן-גוריון לאלה שתבעו לישב את מרכזו החררי של הנגב.

מהות המחקר דורשת הגדרה גיאוגרפית של גבולות הנגב כפי שנפתחו בעיניו של בן-גוריון. במהלך המלחמה, עד שפרסם המתווך פ' ברנדוט את תכניתו לגבי הנגב, הבדיל בן-גוריון בין פרישה יישובית בנגב, שתיעשה בעיקר לאורך קו הים ובנקודות אסטרטגיות כמו כורנוב או אילת, לבין כיבוש צבאי-פוליטי של מרחבי הנגב השוממים. החל מסתיו 1948 הוא כמעט שלא הפריד בין כיבוש צבאי' לחקלאי' ותבע מהצבא ומהמוסדות המיישבים לשתף פעולה באסטרטגיה צבאית-יישובית אחת,

4. בן-גוריון, ישיבת מרכז מפא"י, 8 בינואר 1948, אב"ג; בן-גוריון, 17 בינואר 1948, יומן בן-גוריון, אב"ג.

5. י' הלר, *במאבק לממדינה: המדיניות הציונית בשנים 1936-1948*, ירושלים תשמ"ה, עמ' 104.

6. ד' בן-גוריון, *យמֵן המלחמה*, א, עמ' 212.

7. בן-גוריון, נאום בוועד הפועל הציוני מיום 26 באפריל 1948, בתוך: א' ומ' תלמי (עורכים), *ספר הנגב, תל-אביב תש"ה*, עמ' 12.

8. ד' בן-גוריון, *យמֵן המלחמה*, ג, עמ' 886.

9. דוח י' צ'זיק לבן-גוריון, 13 בספטמבר 1949, ג"מ, 6153/211505/ג.

שער היה תבטיח את הריבונות היהודית בנגב. כך ביקש בנ-גוריון מועדת הנגב לטפל בכל השטח הנמצא דרומה לכו מג'דל (אשקלון)-בית-ג'וברין-דרום ים המלח.¹⁰ כאן כבuber, שם בנ-גוריון דגש על חשיבות ההשתלבות המהירה על מרכזו הנגב, עין-גדי, דרום ים המלח, הערבה ואילת. במטרות מבצע 'חוּרְבָּ' חרג בנ-גוריון משטחים אלה והנחה את כוחות הצבא להשתלט על עסלוג' (רביבים), עוגיה אל-חפיר (ニיצנה), אל-עריש ואבו-עגילה שבסיני.¹¹ לאחר המלחמה, בוועידת הפיסוס בלוזאן, שכנע בנ-גוריון את נציגי ישראל לדרש את סיפוח רצועת עזה לשטחי המדינה.¹² בשנים שלאחר חתימת הסכם שביתת-הנשק ורטוט קווי הגבול בין ישראל לשכנותיה, הוא התרכו בתביעות לפיוור האוכלוסייה ולתפרוסת התיישבות החדש בנגב. תפיסה זו קבעה סדר עדיפות ולוח זמנים התיישבותי-גיאוגרפי, שעלה-פיו יש ליישב בראש ובראשונה את אילת, השער החדש לאפריקה ואסיה. לאחר מכן יש ליישב את הערבה ואת רמת הנגב המרכזית ולבסוף לעבות את התיישבות הצפירה בנגב המערבי והאזור.

בשלחי שנת 1952 נפרשו אפוא בנגב, תחת לחזו הבלתי פוסק של בנ-גוריון, לעיתים אף ללא בדיקה כלכלית מספקת, צורות התיישבות חדשות, במגמה לבסס את הריבונות היהודית באזורה. כך קמו קיבוצים, מושבים ומוסבי עולים, היאהוויות נחל", בסיסי גדן"ע, חוות חקלאיות, תחנות ניסיון, מחנות כורים וסוללים. בחודשיה האחרונים של שנה זו החלו המוסדות המיישבים, לאחר שהקימו מבנה ארגוני חדש וחילקו את הארץ לחבלי התיישבות עצמאיים,¹³ לعبد תכנית התיישבות ופיתוח בת שבע שנים, שאמורה הייתה לבחון מחדש עקרונות התיישבות החקלאית, כدائותה וכיעוני התפתחותה.¹⁴ הייתה זו, אם כן, תפנית בחשיבה החקלאית-תכנונית, והיא חיבה את בנ-גוריון וחבר עוזרו לשוב ולשקול את קצב יישובו של הנגב על אף שהצעדים הראשונים להתיישבות במרכזה הנגב הדרי כבר נעשו.¹⁵ בעקבות מפנה זה עלו רעיונות חדשים להתיישבות אזורית ולביסוס הנוקודות החקלאיות החדשות כמשמעותם מתחמים.¹⁶

10. א' אורן, 'הנגב במרי', במאבק ובמלחמה העצמאיות משנת 1939 עד שנת 1943', בתוך א' שמואלי וי' גרדוס (עורכים), ארץ הנגב: אדם ומדבר, א, תל-אביב תש"ט, עמ' 396 [להלן: ארץ הנגב].

11. ז' צחור, 'חיל האויר במבצע "חוּרְבָּ"', עיונים בתקומת ישראל, 1 (1991), עמ' 103-107 [להלן: עיונים].

12. ימימה רונטאל, 'זעירת הפיסוס בלוזאן 1949', הציונות, י"ג (תשמ"ח), עמ' 65; א' פפה, 'זעירת לוואן', עיונים, 1 (1991), עמ' 248-250.

13. א' רוקח, התיישבות כפרית בישראל, ירושלים 1978, עמ' 53-56.

14. ח' גבתיה, מאה שנות התיישבות, תל-אביב תשמ"א, עמ' 81; ר' וייז וא' רוקח, 'העלייה ההמוניית ומרכז התיישבות החקלאית', בטור: מ' נאור (עורך), עידן 8: עולמים ומערכות, 1948-1952, ירושלים 1986, עמ' 61.

15. י' דה מלאך, 'ישובי רמת הנגב', ארץ הנגב, עמ' 526.

16. א' ביבין, עלייה והתיישבות מדינת ישראל, תל-אביב 1982, עמ' 100 [להלן: א' ביבין, עלייה והתיישבות].

תרומת התפיסה של בַּנְגָרִיון לפיתוח הנגב

בכונת המאמר להבהיר את השקופותו של בַּנְגָרִיון באשר לפרש הgeo-геוגרפיה של ההתיישבות בנגב כחלק מתכנית הגנתו ו邏輯יות הריבונות היהודית בו. המאמר ינסה להבהיר את סדרי העדיפויות האזרחיים שהציג בַּנְגָרִיון ואת לוח הזמנים הקשור בהם. תיבחנה העמדות שנקט והפעילות שיזם בשאלת פיתוחו של הנגב כחלק מתכניות ההתיישבות הגדולות שהיו אמורות, בשנים הראשונות שלאחר המלחמה, ¹⁷ לישב מאות אלפי משפחות ברחבי המדינה.

פייזור האוכלוסייה ותפרוסת ההתיישבות

בַּנְגָרִיון דבק בرعיון פייזור האוכלוסייה בהבינו כי תרגומו המעשי של הרעיון יהיה ההתיישבות באורי ספר, בשטחים שוממים ומרוחקים ובעיקר בנגב. הוא צפה שעם סיום המלחמה יחולו שינויים דמוגרפיים מרתקיlect, וועל' מנגנון היישוב לכונם כדי שיביאו את מלאה התועלת הבתוחנית, הכלכליות והחברתית למדיינה הצעירה. גם אם הפיזור יהיה כפוי מעט, וגם אם ייכללו בו עולים חדשים שיופנו לשירות לאורי הספר, גם אז יש לישם את הרעיון, באשר רק ידיביך עם ישראל את הפיגור ההתיישבותי הגדל שנוצר בנגב. רבים מהמתכננים לא היו אנשי ההתיישבות, ותוכניהם, לכן, הייתה מעין מצע תיאורטי בלבד לשינויים הנדרשים בסדרי העדיפויות היישוביים. איש מהם לא יכול היה לאמוד את הזמן הנדרש ואת כמות האמצעים החקלאיים המיוחדים שיבטחו את הקמת מאות הנקודות החקלאיות שתבע בַּנְגָרִיון ומיד.¹⁸ על אף זאת Tabu ראש הממשלה לישם את עקרונות פייזור האוכלוסייה, במקה לעבות את ההתיישבות לאורך קו המים ולקיים נוכחות בנקודות מפתח בערבה בוואה אילת.

בַּנְגָרִיון, שרצה לעקוף את נהלי ההתיישבות הקלאסיים, פנה למחלקה טכנית ומחקר באגף לתכנון משרד העבודה בבקשתה שתבנה דגם אופטימלי של המבנה ההתיישבותי-חקלאי. בתכנון שותף או המהנדס אריה שרון, שהיה לאחר מכן מmobiley רעיון פייזור האוכלוסייה,¹⁹ החוקרים הפעילים בחוג שולבו ביולי 1948 באגף התכנון, ועם כינונו הממשלה הראשונה, במאرس 1949, רוכזו ביחידה שנוהלה בידי משרד ראש הממשלה ומשרד הפנים במושTCP. בַּנְגָרִיון לא התעניין במיזוג בפרט התכנית, אך תמרק בה בשל דרישתה לאכלוס מהיר של גבולות המדינה והשתחמים השוממים. כך

17. תוכנית הסוכנות, 20 במאرس 1949, את"ה, חטיבה 235-IV, תיק 1280 ג; תוכנית התחנה לחקר החקלאות, 29 באפריל 1949, ג"מ, חטיבה 97, 3905/5559; י"ז, יומני ואגרוטי לבנים, ד, רמת-גן 1965, 12 בפברואר 1949, עמ' 17 [להלן: י"ז, יומני]; בַּנְגָרִיון וגבתי, 'נאומים בוועידה החקלאית השביעית', דבר, 26 ביולי 1949.

18. הצעת בַּנְגָרִיון להקמת 150 יישובים חדשים בנגב על שטח של 200,000 דונם, נאום בוועידה החקלאית השביעית, יולי 1949, אב"ג.

19. דוח מס' 8 באוגוסט 1949, ג"מ, 3016/5513; ראה קטיעים מתכניתו של א' שרון וביקורת עליה אצל ש' ריכמן, ממאחז לארץ מושב: יצירת המפה היהודית בארץ-ישראל 1918-1948, ירושלים תש"ט, עמ' 452-475.

נווצר מצב שבו זכתה 'מדיניות פיזור האוכלוסייה', על כל מרכיביה, לגיטימציה מצד מנהיג המדינה שפועל ליישמה נגבי.²⁰

ערב הקמת המדינה היו כ-80% מכלל האוכלוסייה היהודית מרכזים במישור החוף. בתכניותיהם של החוקרים וחסידי מדיניות פיזור האוכלוסייה היה ניסיון לבנות דגם שימנע מחד את המשך הנטופות ברצועת החוף ומайдך, יאפשר למדינה, באמצעות הממלכתיים, פיזור אוכלוסייה שכבר יושבת במישור החוף לאורי השוליים (אזוריו הספר). לנגב היה אףוא מקום מרכזי בתכניות אלו. דוקא בשל העובדה כי האזור היה עדין ריק מיישובים ניתן היה לתוכנן בו, כמעט כמו בתנאי מעבדה, דגם ראשוני האמור למש את מדיניות הפיזור. רעיון ההתיישבות הגושית-אזורית שמוסב בחל לכייש, ב-1954. התבסס על עקרונותיה של מדיניות זו.²¹

המלחמה, הכרז בン-גוריון, תגרום בהכרח לקידום רעיון 'פיזור האוכלוסייה' יותר מאשר כל מצב אחר:

המלחמה תביא עמה גם שינויים פנימיים לטובה בהרכב הפנימי של היישוב. רבבות יעברו למרכזי המאוכלסים פחות – לנגב, לגליל, לסביבות ירושלים. נבריא את הגוף היהודי. בימי שלום לא היינו מגיעים לכך.²²

האקלים הציבורי ששרר בימיה הראשונים של המדינה התאים לקבלת רעיונותיהם של מעצבי תפירות האוכלוסייה החדשה. בראש המדינה עמד עתה בּן-גוריון, מנהיגת של המפלגה הגדולה, ובהתאם לעקרונותיה הפוליטיים, שגובשו עוד לפני הקמת המדינה, מוטלת עליו החובה, באמצעות מדיניות ממשלתית מכונת, לעצב את התפרות החדש של העולים על-פי צורכי המדינה המידיים, אפילו יהא הדבר כרוךabei תחשבות ברצונות העולים, בהזות אוכלוסיות ובתקציבי ענק. המצב הגיאופוליטי החדש חייב את בּן-גוריון להאר ולملא את החלל הקרקעי שנוצר לאורך גבולות המדינה. כבר בחורף 1949 הוא עשה צעדים ראשונים בכיוון זה והכריז מעל מנת הכנסת כי במנחות מצוים אלפי עולים חדשים יעסקו בשיקום כפריים נטושים ובהפרחת קרקעות שמורות בספר. הפריצה ההתיישבותית שבוצעה בנגב הצפוני בעידודה של בּן-גוריון ובניהלו של אשכול הייתה אחת מן התמורות המשמעותיות ביותר ביציאה אל מחוץ לרשת היישוב היהודי הקיימים. האמצעים שנקתה הממשלה לקידום מדיניות זו היו: הפנית העולים לאורי הספר; הקמת שכונות ציבוריות; הכנת תשתיות לאומיות; הקצת קרקע לאורי המתיישבים החדשים; מתן תמריצים אישיים ומגוון אפקטי השקעה עבור המgor הפרט. בּן-גוריון ואשכול

20. א' ברוצקוס, 'החלומות שהיו לערים', עידן 8: עולים ומעברות, 1948-1952, עמ' 133-134; הנ"ל, 'התפתחות מחשבת התכנון בישראל', עיר ו犹זר, 18 (תשמ"ט), עמ' 98-104; דבורה הכהן, 'התכוית לקליטה ישירה של העלייה המונית בשנות החמישים ותוצאתה', עיונים, 1 (1991), עמ' 364-365.

21. א' ביבין, עלייה והתיישבות, עמ' 99, 112.

22. דברי בּן-גוריון בישיבת מזכירות מפא"י וסיעת האיחוד העולמי בוועד הפועל הציוני מיום 4 באפריל 1948, אב"ג; בּן-גוריון, 26 בנובמבר ו-12 בדצמבר 1948, בּן-גוריון, אב"ג.

תרומת התפיסה של בָּנְגֹרִיוֹן לפיתוח הנגב

נאבכו עתה בחששותיהם של ויז, שמואל דיין, הרצלד ואחרים, שבאו לידי ביטוי במושעה החקלאית המ"ח (ינואר 1949). האחرونים גרסו שהעליה ההמנונית אינה מתאימה להתיישבות שיתופית ולא לא להתיישבות חקלאית בספר.²³

בחצעת 'חוק שירות בייחון' שהגיע בנגוריון לכנסת, כשר בייחון, הוא הרחיב את השקפותו באשר ליעדייה של מדיניות פיזור האוכלוסייה. העברתם של העולים החדשניים לאזורי הספר ולנגב, קבע, אינה רק אידיאולוגיה אלא צורך בטחוני. טיעון זה השתלב בעמדתו הנחרצת בשנים אלה לטובת מדיניות של 'שערם פתוחים' בתחום העלייה, תוך קיום של מינימום סלקציה. כך תمرק במצבים מהירים להעלאת יהדות צפון אפריקה ובולגריה.²⁴ היישוב נוכח עתה כי את הנגב החזיקו אותם מתיישבים מעתים שהוו בו בזמן המלחמה, וכי יש אפוא לחוקם באמצעות תכנון מלכתי. בכך, התישבות באזורי ספר מצריכה התלהבות וחולצות, אך ללא עזרה תקציבית מטעם המדינה, הזahir בנגוריון, תימשך התופעה של הצטופפות האוכלוסייה במישור החוף. על המדינה לכוון, אם כן, את 'תפרוסת ההתיישבות' ולהפכה לקו ראשון בהגנתה.²⁵

עיצוב הגבול והמפה היישובית

עם שוק הקרבות ב乞ש בנגוריון להציג עבודות חקלאיות בשטח, כל עוד מתנהל המשא ומתן המידייני על ייצוב גבול שביתת-הנשך עם ירדן ועם מצרים. אם במהלך הקרבות הוא מוכן להקדיש אמצעים וכוח אדם להרחבת ההתיישבות, הרי עתה, לאחר שהנגב נותר כולה בידי המדינה, על המוסדות המיישבים להעדרף אותו על פני כל אזור אחר ולישבו במאות נקודות חקלאיות. תפירוסתן של הנקודות החדשנות תיקבע עתה, קבע בנגוריון, לאו דווקא על-פי תוכאי קו המים או גושי הקרקע הרואיה לעיבוד, אלא לאורך הגבולות הוהלכים ומטעבים ממזרח וממערב.²⁶

המחלוקה שהלכה והחריפה באשר לקצב ההתיישבות ולשליטה על מאגרי הקרקע הנטושים הושפעה מהיריבות העמוקה ששרה בין שתי מפלגות הפועלים הגדלות מפא"י ומפ"ם. בחודשי האביב והקיץ של שנת 1948 נילה מפ"ם מסע התנדבות במשלה ובקרבת הפקידות הבכירה נגד מדיניות הטרגנסטר, שנוהלה למעטה על-ידי ויז, ונגד המשך הריסת כפרים. באמצעות יוני גיבשה הוועדה המדינית של מפ"ם מסמך

23. בָּנְגֹרִיוֹן, נאום בכנסת מיום 2 באפריל 1949, דברי הכנסת, I (1950), עמ' 400; ע' גונן, 'תפירות האוכלוסייה במעבר מישוב למدينة', בתוך: ו' פילובסקי (עורכת), המעבר מישוב למدينة 1947–1949: רציפות ותמודות, חיפה 1991, עמ' 159–158 [להלן: מישוב למدينة]; ש' איינשטיין, החברה הישראלית בתמורהיה, ירושלים תשמ"ט, עמ' 213–214.

24. 'העליה וקליטתה: ראיון עם פרופ' מ' ליסק (מראיינים א' מרגלית וד' זית)', יעד, 6 (1991), עמ' 21.

25. ד' בָּנְגֹרִיוֹן, מדינת ישראל המודשת, א, תל-אביב 1969, עמ' 389–390 [להלן: ד' בָּנְגֹרִיוֹן, מדינת ישראל]; בָּנְגֹרִיוֹן, דברי הכנסת, I (1950), 8 במאرس 1949.

26. ד' בָּנְגֹרִיוֹן, מדינת ישראל, עמ' 311–318, 324, 350–356.

בשם 'מדיניותנו כלפי העربים בזמן המלחמה', שהציג מדיניות אלטרנטיבית לעמדות של מפא"י ובנ-גוריון, בעיקר בתחום החזרת הפליטים והפסקת מעשי הבזוז וההרס במקומות הערביים. בחודשי הסתיו פרצה מחלוקת במפ"ם, שעה שказת מנהיגיה התנגדו לתוכניות הפיתוח ויישוב האדמות הנטושות בטענה שחן נועד למונע מהפליטים את שובם, ואילו תברי מפלגה מרכזיות, בעיקר חברי קיבוצים, תבעו ממפלגתם לחתם מכוחה למפעל ההתיישבות ולהקדים קיבוצים שלא על קרקע נטושות, במסגרת תוכניות הפיתוח. נוצר אפוא מצב שבו מפ"ם התנגדה להתיישבות של קבע על קרקע ערבית, אך נתנה את הסכמתה לשימוש בעופדי הקרקע להתיישבות מתוך הכרה בחשיבותם האסטרטגי. אהרון ציולינג, שר החקלאות ואיש מפ"ם, התנגד לעמדות שהציגו וין והרצפלד חברי מפא"י. הוא פירש אותן כניסיונות להרים את הכבישים הערביים הנטושים ולהקים תחתם יישובים עברים חדשים. לפלאן, איש מפא"י, ה策ך לעמדותיו של ציולינג, ובchodשי החורף של שנת 1948 מסרו השניים כי הוסכם עם המוסדות המיישבים להקים יישובים רק במקומות ריקים מערבים, תוך שימוש בעופדי הקרקע בלבד והשארת שטחים למקורה שהערבים ישובו. כמו כן נקבע שהתיישבות באתר של כפר ערבי תיעשה רק מטעמי ביטחון ובהחלטה של ועדת מרחبت. ברם, הרוב במפ"ם, שמניגותה סקרה כי יש לקבוע בעלות יהודית מלאה בקרקעות הנטושות ולישב בהירות את הכבישים שהתרוקנו, לא קיבל את עמדותם, ולכן עשו ראשי מפא"י מאמצים לעקוף את משרד החקלאות. על אף זאת לא רצתה בנ-גוריון בעימות כולל עם התנועות המיישבות והביע חשש מתגובה נזומה של ארצות-הברית וארגונים האומות-המאוחדות. הפטرون שהוצע – מכירת מיליון דונם מהקרקעות הנטושות לkek"ל – סיפק את תביעותיו. הוא קבע כי הקרקעות שיוחרמו יוחזקו ברשות האפוטרופוס באופן זמני, אך זה לא ימנע מהן לעבור תהליך פיתוח. כך רצתה לקעקע את טיעוניה של מפ"ם ולהחלישם. מדיניות זו אפשרה למפ"ם, שתי תנויות קיבוציות מיישבות עמדו במרכזה, לשמר מחד על עמדתה האידיאולוגית המתנגדת להתיישבות של קבע על קרקע ערבית, אך מאייד להסכים ולעבד קרקעות נטושות בשל חסיבותן הבטחונית.²⁷

בהתוצאות שנtan בנ-גוריון לנציגי ישראל במשא ומתן עם מדינות ערב בלטה אמונהו בחסיבות הנגב למדינה, ולא רק מבחינה צבאית. חסיבות זו קיבלה משנה תוקף שעה שהוצעו לישראל פיתויים טריוטרייאליים תמורים ויתור על הנגב. ביומנו ציין בנ-גוריון כי על אף שהמלך عبدالלה הבטיח ליהודים נפט תמורים הנגב לממלכתו, לא נפתחו לכך ראשי השלטון היהודי.

27. פרוטוקול ישיבת ועדת השרים לענייני הרכוש הנטוש, 20 באוגוסט 1948, ג"מ, חטיבה 130, תיק א/21/2401; י"ז, 'חליפות ותמורות בשיטת התנהלותנו', בתוקף: נ' ביסטריצקי (עורך), הקנון הקימת לביעות העם והארץ, רמת-גן תש"ט, עמ' 88-86; הנ"ל, יומני, ג', עמ' 334. על המחלוקת מפא"י-מפ"ם ראה: ב' מורייס, לידתה של עיתת הפליטים הפלשתינים, 1947-1949, תל-אביב 1991, עמ' 175, 191, 196, 204, 326-328, 428-458; א' גולן, 'תפיסת קרקע ערבית על ידי ישבים יהודים במלחמת העצמאות', קדרה, 63 (תשנ"ב), עמ' 154-130; תוכיד במחילה להתיישבות מיום 21 ביוני 1948, אה"ע 1-135-VI, תיק 2551 ג.

תרומת התפיסה של בְּנִ גּוֹרִיּוֹן לפיתוח הנגב

מול תכנית בריטית-עיראקית לכיבוש הנגב²⁸ הדגיש בְּנִ גּוֹרִיּוֹן כי עבר העם היהודי הנגב הוא אדמה, עד לים סוף, על כל המשטמע ממנו מבחינה מוסרית והתיישבותית.²⁹ עתה ברור היה לעלה מכל ספק שבְּנִ גּוֹרִיּוֹן היה מודע לחסיבות עיבוי השטחים לאורך ה策יר תל-אביב-ירושלים והיה להוט ליישב את השטחים השוממים שהפרידו בין ירושלים והנגב. סדר עדיפות מרחבי זה נבע מצידוף של מספר גורמים: האחד, תוכניתו של המתווך ברנדוט מספטמבר 1948, שאימה להשאיר את הנגב מחוץ למדינה העברית; והשני, חשיבותה הלאומית של ירושלים כבירת הנצח, ואמונהו רבת הימים של בְּנִ גּוֹרִיּוֹן בנגב כאוצר התישבות עבור מיליון היהודיים שיבאו מיד עם סיום המלחמה.³⁰

בשלחי ינואר 1949 הורה אפוא בְּנִ גּוֹרִיּוֹן לנציגים הישראלים בשיחות שביתת הנשך ברודוס, שעיליהם לעשות הכל כדי להגן על שלמותו הטריטוריאלית של הנגב. משומן כרך על המצרים להסיג כוחותיהם לקו אל-עריש-אבו-עגילה-ataba. הישראלים, מצדם, ייסגו לקו מג'דל-פלוגה-קוניינטרה-בארא-שבע-עקבה.³¹ ברם, לא רק נקודות חקליאות יש להקים בנגב. בְּנִ גּוֹרִיּוֹן דבק בתוכניתו הישנה שבנגב צרכות לקום ערי מסחר, תעשייה ותירות, והן שתקנינה לאזרע את יציבותו הכלכליות-חברתית. לאחר כיבוש אילת חזר בְּנִ גּוֹרִיּוֹן להתלבט בשאלת מיקום הערים המרכזיות בנגב הדרומי. על-פי תפיסתו האסטרטגיית-ישובית עשויים להתאים למשימה זו שני אתרים: כורנווב ומפרץ אילת. בה בעת, ללא קשר לשליibi התכנון, הוסכם במוסדות המיישבים כי יש לגשת מיד לסלילת הדרך מבאר-שבע דרומה לים המלח.³²

מעמדו הגיאופוליטי של הנגב היה ציר מרכזי במחשבתו של בְּנִ גּוֹרִיּוֹן. בעת דינו ועידת לוואן ב-1949 הוא שכנע את חברי הממשלה לתוכן בסיפוח רצועת עזה על תושביה למדינת ישראל, וזאת בגין דעתו של שר, שר החוץ. באמצעות הכרעה זו, סבר בְּנִ גּוֹרִיּוֹן, יימנע תהליך של החזרת פליטים למדינת ישראל ותישלל ממצרים שליטה על שטח הסמוך ללב הנגב.³³

28. בְּנִ גּוֹרִיּוֹן, 9 בינואר 1949, יומן בְּנִ גּוֹרִיּוֹן, אב"ג. על חשיבות הנפט עמד עוד שנה קודם לכן בעת המאבק עם האמריקנים על הנגב, וראה שם, 13 בפברואר 1948.

29. שם, 6 בינואר 1949.

30. א' גרדנות, תמורות אגריות בישראל ובעולם, תל-אביב תשט"ו, עמ' 107-108; מפת ברנדוט ראה: ד' בְּנִ גּוֹרִיּוֹן, יומן המלחמה, ג, עמ' 730; מפת המיליאון הראשון ראה בספריית המפות של המחלקה לגיאוגרפיה, האוניברסיטה העברית בירושלים.

31. בְּנִ גּוֹרִיּוֹן, 29 בינואר 1949, יומן בְּנִ גּוֹרִיּוֹן, אב"ג; ימימה רוזנטל, 'מלחמת 1948-1949' (1949-1949), עמ' 178-186; ימימה רוזנטל, 'הссנה הראשונה עצמאות ישראל' (1949-1948), עמ' 10.

32. בְּנִ גּוֹרִיּוֹן, 1 במרס 1949, יומן בְּנִ גּוֹרִיּוֹן, אב"ג.

33. ימימה רוזנטל, 'זעיתה הפיס בלוואן 1949', הרצונות, י"ג (תשמ"ח), עמ' 64; א' פפה, 'זעיתה לווואן', עיונים, 1 (1991), עמ' 248-250; והשווה: ב' מורייס, 'לידתה של עייתת הפליטים הפלשניים', עמ' 348-349, 355-367. דעה אחרת ראה: א' אסיה, 'העימות הישראלי-בריטי בשאלת הנגב 1947-1956', עבודת דוקטור, אוניברסיטת בר-אילן, רמת-גן תשנ"א, עמ' 114-115 והערה 11 לפרק השישי.

מדיניות מרחבית של פעילות מחקרית

כשם שסביר כי הנקודות החקלאיות החדשות תקבעה את עתידו הפוליטי של הנגב, באotta מידה היה בוטח כי חטיבת צפון הנגב תשיע לעיבוי ההתיישבות בו ולהקמת התשתיות התעשייתית הנוחוצה. בעקבות זאת גיבש בן-גוריון תוכנית מחקרית שהוגדרה בלוח זמנים ובאזורים משנה גיאוגרפיים בנגב. יתר על כן, הנגב הצפוני, על יישוביו המוצפים וקרקעתו הרואיות לחקלאות, נראה לו יציב דיו, וכדי 'לדוחף' את ההתיישבות דרומה, הוא החליט לפתח בסקרים בנגב המרכזى לכל אורכו, בנגב הדרומי, בעברה ובאלת.

בן-גוריון החל לדרבן את מדען צה"ל וחוקרי האוניברסיטה העברית לחסוף את הפוטנציאל התעשייתי-חקלאי של האזור. ליוציאו הקרובים הוא הסביר כי מול דרישותיו הטריטוריאליות של המלך עבדאללה, יש לתבע ריבונות ישראלית על כל שפת ים המלח המערבית, וזאת משום שהקרקע שם ממילא שוממה ובעתיד עשויה לשמש את תעשיית ישראל.³⁴ חסר סבלנות הציג בפני חיל ההנדסה את המשימות החשובות ביותר: א. סילילת כביש מקסטינה דרך פלוגות שיתחבר לבביס אר-שבע, אורך כולל של 52 ק"מ. כביש זה יאפשר את התחלת עבודות הפטוחה בדרכים; ב. בתקציב של 140,000 ל"י יש לשפר את הדרך לערבה, כולל הקמת ציריפים בעין-חווסוב, עין-זהבה, ג'יראפי, ע'רנדל, עין-רדיאן, אילת, ראס אל-נקב; ג. הקמת שדה-תועפה זמני בגבול ירדן מול הע'רנדל.³⁵

בן-גוריון היה מעורב אישית בתכנון המחקר המדעי לנגב. הוא ביקש לחקור בעיקר את אפשרות ניצול המחזבים לצורכי תעשייה. משימה זו הוטלה על חמד', שהחלה בפעילויות מחקרית באמצעות יחידת חוקרים שאורגנה ב'מצצע נעמי'. המדענים דיווחו לו כי ניתן להפיק מידית קאולין (לייצור חרסינה), חול וכוכית (ה נמצא בكمויות מScheduler במכתש הגדול), ובמשך הזמן תיתכן כריית עפרות נחושת ואולי אף אורניום. עוד קבע דוח' המדענים כי נמצא סימנים לפלורית (מן מפעיקים פלור), החשוב לתעשייה כימי-צבאית), פצלת השדה, מנגן (צפונה מאילת), ברזול (נמצא סימנים בכורנווב ובמכתש הגדול), אבן ביטומנית, ברזול מגנטית, גופרית וכרכום (בריכוז קטן). במקביל קיבל בן-גוריון דוח משלחת מחקר בראשות ד"ר לנברג ומהנדסי מים אחרים, שהמליצה על העברת קו מים לצורכי בניין וחקלאות מבאר-שבע דרך הערבה עד לעקבה. קבוצת החוקרים טענה כי ניתן להעמיק בקידוחי מים בנגב עד 180 מטר, וב深厚的ה לעומק הקידוחים בהם הבריטים הייתה זו פריצה טכנולוגית שהבטיחה רבות.³⁶

לאור הנסיבות הממצאים והצורך לארגן את המידע הזורם מהאגפים השונים, החליט בן-גוריון על הקמת ועדת מנכ"לים - 'זעדה הנגב', שבראשה יעמוד יצחק

34. בן-גוריון, 22 באפריל 1949, יומן בן-גוריון, אב"ג.

35. שם, 30 באפריל ו-26 למאי 1949.

36. שם, 26 במאי, 8 ביוני ו-16 ביוני 1949.

תרומת התפיסה של בְּנִיגּוֹרִיוֹן לפיתוח הנגב

צ'יזיק. חבריה היו: איש האוצר יהודה אלמוג ('קופולביז'), ד"ר א' ברגמן ממשרד האוצר, מהנדס המים ש' בלאס, חיים הלפרין ממשרד החקלאות, מנכ"ל משרד הביטחון פנחס קוולובסקי ('ספיר'), וכן בא' כוכ ממשרד העבודה ומשרד התעשייה. בהקמתה ראה בְּנִיגּוֹרִיוֹן גוף הכספי לו ישירות שנועד לקדם את ההתיישבות בנגב ואת התעשייה. בשלחי אוגוסט 1949 הגדר בְּנִיגּוֹרִיוֹן את משימותיה העיקריות של הוועדה:

1. מחקר מדעי של אוצרות הטבע, סגולות האדמה ומקורות המים.
2. אפשרויות השבחת הקרקע ופיתוח, התתיישבות ואכלוס.
3. טיפול התחבורה ביבשה, בים ובאוויר.
4. פיתוח הדיג ושימורי דגים באילת.
5. עידוד יוזמה חקלאית ותורשתית ופיקוח על מתן רישיונות זכויות.
6. הסדר ותיאום משרדים המטפלים באחד העניינים הנוגעים לנגב, מניעת כפילות בעבודה והגברת יעילותה.

הגדרת המרחב הגיאוגרפי לפעילויות הוועדה העידה על העדיפויות המרחביות של בְּנִיגּוֹרִיוֹן בהקשר לפעילויות ההתיישבות והפיתוח:

סמכות הוועדה תשתרע על כל ארץ אדום, על מפרץ אילת ועד בכלל לרבות כל האיזור של ים-המלח, וכל הנגב מדרומה לבאר-שבע.³⁷

כלומר, את הנגב המערבי והצפוני הוציא בְּנִיגּוֹרִיוֹן מכלל עבודת הוועדה, בהניחו כי שטחים אלה, המטופלים בידי הסוכנות היהודית והמרכז החקלאי ובסיוועה הצמוד של الكرן הקימית, מקבלים כموieties מים מספיקות לפיתוח חקלאי וזוכים להדרכה חקלאית רצופה, אך שביטוסם אינו מוטל בספק. שבוצע לאחר מינוי הוועדה קיבל בְּנִיגּוֹרִיוֹן דוח' ראשון שפרט את תחומי הפעולה שלו והדגיש את הסיכויים הגדולים למציאת חומרי גלם, מתקנות ונפט.³⁸ הפתרון לשאלת הנגב הילך והתmesh בשני רכיביו – חקלאות ותעשייה.

תפרוסת היישובים החקלאיים בנגב

בבניין הכנסת המשיך בְּנִיגּוֹרִיוֹן לקדם נושא ההתיישבות. הוא זימן למפגש של בא"יכוח זרמי ההתיישבות את שר האוצר א' קפלן ואת נציג המרכזו החקלאי. הוא אמר לנוכחים שהמדינה צופה כי במשך ארבע השנים הקרובות יעלה מספר תושביה לשני מיליון נפש. על התנומות המ夷שות לעשות אם כן מאץ ולישב עשרת אלפיים איש בחקלאות, והוא אומר, השקעה של עשרה מיליון ל"י. הוא חזר פעם נוספת על טענתו

37. בְּנִיגּוֹרִיוֹן לי' צ'יזיק, 25 באוגוסט 1949, ג"מ 5013/5510/ג.

38. בְּנִיגּוֹרִיוֹן, 16 ביוני, 20 בדצמבר 1949, יומן בְּנִיגּוֹרִיוֹן, אב"ג; שנתון הממשלה תש"י, תל-אביב תש"י, עמ' 20; י' צ'יזיק, 'סקירה שבൊית בענייני הנגב' מס' 1, 23 ביוני 1949, ג"מ 215508/6153/ג.

כיצד יש לפזר את העולים בגבולות ולהעסיקם בبنיהית בתיהם ובפיתוח משקי העיר.³⁹ דומה כי בשלב זה העדיף בניגוריון להשאיר בידייו של אשכול את הטיפול בתכניות התיישבות, והוא עצמו נפנה לכיבוש הנגב הדרומי.

בראשית יוני 1949 יצא בניגוריון לטיור ברחבי הנגב, שהחל בסדום. נלווה אליו אלף הפיקוד יגאל אלון וקצינים אחרים. ביוםנו רשם כי בעין-גדי נמצאו 400 דונם הנחננים לעיבוד, אך יתרן שטוב יותר יהיה לבסת יישוב זה גם על תיירות ובניה מלחן גדול. בדרךו בהדרשתו בניגוריון מהשדות הזרועים ליד מוצב העידןDEL. באילת הואפגש את בחריו של הגיאולוג פיקרד, שטען בלהט כי יימצא בה מים מתוקים. בניגוריון עלה למראה העבודה הנعشית בערבה, אך היה קצר רוח לראות שם התיישבות הקמה בפועל.⁴⁰

את הסכמי שביתת-הנסך עם המצריים פירש בניגוריון כהוכחה לכך שרק כיבוש התיישבותי, שיבוא בעקבות הניצחון הצבאי, יבטיח את הריבונות הישראלית בו. במנותו אחד לאחד את היישוגה של ישראל במשא ומתן עם המצרים, הוכיח את העובדות הבאות: מזורה לכו בארי-שבע-אילת הותר לישראל להחזיק כוחות התקפיים ללא הגבלה; הובטה כי הכוחות הזרים שערכו בערבה בואה המפרץ לא יחורו לשם, ושריבותן ישראלית התקיים לאורכו זה; הובטה שליטה ישראלית בנמל אילת ובימי המפרץ. בסכמו הישגים אלה קבע בניגורין כי תשעה מיליון דונם עברו לרשות ישראל, והיא הצליחה להחזיק בהם בפועל בעלי קרובות ושפיכות דמים, בזכות הסכם שביתת-הנסך עם מצרים (כוונתו לכו עין-גדי-אילת ולכל ארץ אדום). החתימה ברודוס הכרירה הישג צבאי וגם ישובי חשוב מאוד. מראות עניינו חיזקוו אצלו את הרושם כי הסכמי שביתת-הנסך עם המצרים וההשתלטות על אזור הערבה ללא שפיכות דמים רק ביצרו את מעמדו של הנגב, וזאת בניגוד גמור לחששה של עיתוניות האופוזיציה - קול העם וחירות, שאלייהם הטרף גם על המשמר - שהנגב ייעוב והכיבושים הצבאיים יובזזו.⁴¹ תוכנות הסיורים הובילו את בניגוריון למסקנה כי יש צורך להקים אגן מיוחד לענייני הנגב. הוא ביקש שהאגף החדש יאתר את הקרקע המלויות הנינגות לעיבוד, ימהר בייסוד נקודות חקלאות, ויסדר את עניין הדיג באילת.⁴²

במרכז מפלגתו נטל בניגוריון את תפקיד ביצרו של הנגב. מסקנתו הייתה שמכיוון שטח המדינה גדול בכמה מיליון דונם, יש לה מהר ולהקדים 150 נקודות חקלאות חדשות. על אף שהאו"ם גזל מأتנו שני מיליון דונם, קבע בניגוריון, חורנו וככשנים,

39. פגישה עם באיכוב ורמי התיישבות העובדת, 31 במאי 1949, אצ"מ 270/9972; יי' גבע, 'המאבק על דרכי התיישבות העולים', יעד, 4 (1990), עמ' 90-96.

40. בניגוריון, 10-12 ביוני 1949, יומן-בן-גוריון, אב"ג. באביב 1950 חזר בניגוריון לאור המלצטו של ז' ליפ' ו מבהיר חשבות הקמת התיישבות בעין-גדי, שם, 26 במרס, 1950.

41. בניגוריון, נאום בכנסת מיום 4 באפריל 1949, דברי הכנסת, I (1950), עמ' 288; הנ"ל, חזון ודרך, א, תל-אביב 1962, עמ' 206-207.

42. בניגוריון, 13 ביוני 1949, יומן-בן-גוריון, אב"ג.

תרומת התפיסה של בן-גוריון לפיתוח הנגב

ועתה יש ליישם.⁴³ עבדות הוועדה המשותפת לענייני התיישבות עניינה אותו במיוחד. החלטתם של אשכול, א' גרכנות (גרנובסקי), קפלן וח' הלפרין להקם 88 נקודות חדשות, בתקציב של 37 מיליון ל"י, הציטה את דמיונו. כרבים אחרים במשלחת הסכימים בן-גוריון שאין מקורות מימון למבצע מעין זה מלבד שימוש בחלוקת מכפסי המלווה האמריקני.⁴⁴ ממש באותו יום רשם ביוםנו פרטיטם מהתקנית החקלאית-התישבותית שיעצב ח' גבטי. בן-גוריון דרש שהמשאבים לפיתוח הנגב הדרומי לא יהיו פחותים מלה המוקצבים לנגב הצפוני. בתכנית נאמר כי לנגב הצפוני יוכלו 150 מיליון קוב מים ויוקמו בו 150 יישובים חדשים בארבע שנים. בנוסף ליישובים הקיימים יכולותם בין האזרע כ-15,000 נפש. בנגב הדרומי – בעמק הערבה, בסדום ובאלית – יוקמו מצפים לצורך עבודות מחקר ונסיניות.⁴⁵ במאرس 1949, ביוםנו, בן-גוריון אף קבע סדר עדיפות יישובי לנגב. לדידו צרייך לגשת לבניין מרכז-יישוב בנגב הדרומי – קודם כל באילת? בכורנוב [ממשית]? לסלול דרך מאאר-שבע לדרום ים-המלח – – –⁴⁶.

הוועידה החקלאית, שהתקיימה ביולי 1949, נתנה לבן-גוריון بما נוחה להציג את האני מאמין שלו בתחום התישבות. במאמריו 'קוים לתכנית התישבות', המבוסס על נאומו, טען בן-גוריון כי הכפלת האוכלוסייה בארבע השנים הקרובות לא תיתכן ולא תהיה בת קיימת ובת המשך, אם חלקה הגדל לא יופנה לתישבות. בהציגו את תוכנית הפיתוח החקלאית עמד בן-גוריון על שני עיקרים: א. העלאת 150 אלף נפש ויישובם בחמש מאות נקודות חדשות על שטח של שניים עד שלושה מיליון דונם, מרביתם בנגב. ב. פיתוח חקלאות מגונות ואינטנסיבית, שתוכל לספק את רוב המזון הטרי הדרוש לאוכלוסייה. בנאומו הדגיש את הצורך בפיתוח ארץ אדום, ככלmor הפיכת הנגב הדרומי לשטח המאפשר גידולים החקלאיים והמעניק חינוך חקלאי לנוער.⁴⁷

בן-גוריון סבר כי כל עוד ביצוע הנסיניות החקלאיים בנגב מתעכב, יתרום יעזור להצבת עבודות חקלאיות בו. בקייז 1949 התענין אצל המומחים גור ווייז בכל הקשור בנטיית יערות בנגב וזירום לפעולתה. דבקותו בעיר אילת הובילו אותו להMRIין את המומחים לחפש זני עצים מיוחדים שיתאימו לערבה ולאקלימה של אילת. התלהבותו ליעור הארץ לא ידעה גבולות, עד כי ויז נאלץ לצננו מעט ולהציג בפניו את הקשיים העומדים בפני המומחים החקלאיים בנגב: מחסור במים, מחסור בזוניים מתאימים ותוקפת נטעה מצומצמת.⁴⁸

43. בן-גוריון בישיבת מרכז מפא"י, 22 ביולי 1949, אב"ג.

44. בן-גוריון, 1 ביולי 1949, יומן בן-גוריון, אב"ג.

45. שם, 7 ביולי 1949; והשווה לחווות הדעת השילilitית לגבי מצפים חדשים בנגב הדרומי שנובשה במשרד החקלאות, 15 בינואר 1951, אצ"מ 5/18147 KKL.

46. ד' בן-גוריון, יומן המלחמה, ג, 11 במארס 1949, עמ' 974.

47. ד' בן-גוריון, 'קוים לתכנית התישבות', הוועידה החקלאית, הפועל הצעיר, 42 (19 ביולי 1949), עמ' 4-5.

48. בן-גוריון, 2 באוגוסט, 15 באוקטובר, 2 בדצמבר 1949, יומן בן-גוריון, אב"ג.

אולם גם אלה שהוא עצמו מינה לא תמיד הסכימו באופן מלא עם סדרי העדיפויות התיישבותיים של ראש הממשלה ושר הביטחון. יעדת הנגב, שנתמנתה באוגוסט 1949, בראשות י' צ'זיק, דיווחה לבן-גוריון כי מראשית המלחמה נזובו בנגב שבעה יישובים: בית-אשל, נבטים, רמת-הנגב, צאלים, מבטחים, בארות- יצחק ונחשוניים. חברי הוועדה, על אף שלא היו בהם נציגים ישירים של התיישבות ציפור כי בן-גוריון יבלום התפוררות זו ויעביר משאבים וכוח אדם מעולה לנגב על מנת לשומר על הקיים - קרי התיישבות היוטיקה' בנגב - ובה בעת לפתח את התיישבות החדשיה.⁴⁹ נחישותו של ראש הממשלה לגבי הצורך בשליטה ישראלית באילת הופגנה בדצמבר 1949, כשהייתה ממכירי הצבא היססו בתועלת שבחזוקתה. יגאל אלון הודיע לבן- גוריון, תחת לחץ בריטי גובר והולך, כי בצבא יש נוכנות לוטר על אחיה באילת תמורת חיזוק האחיה בירושלים. אך היסוסים אלה לא הבשילו לכדי התנגדות פוליטית לעמדתו של בן-גוריון בעניין הנגב, ובדרךו האופיינית הוא הוריד את הנושא מסדר היום תוך הכרזה בכנסת על העברת משרדי הממשלה מtel-אביב לירושלים.⁵⁰

בן-גוריון עסק אפוא גם בתמונה הכלכלתית וגם בפרטם הקטנים. הוא היה מעורב בקביעת סדרי העדיפויות ליישוב אזרויו השונים של הנגב; הוא הטיל את מלא משקלו על מנת לזרז את הקמת היישובים לאורך הגבולות, והציג בפני התנועות המיישבות והנוער הישראלי את יישוב הנגב כאתגר. בהיבעתו הוא חקר ודרש בפרטם הקטנים העשויים לסייע להתיישבות הצעריה בנגב, כמו גילוי מקורות מים, אקלום זנים חדשים, חטיבת מחצבים ומרבצים, התאמת זני העצים ליערות המתוכננים, זירעו פעולות פיתוח נמל אילת וಗויס מדריכים חקלאים, אנשי מדע, וחברים מההתיישבות הוטיקה, בכונה להקים לראש החץ של התיישבות בערבה. הכרעתו האישית להשאיר את הטיפול בנגב הצפוני והמערבי בידי אשכול והמשדים הממוניים ולהתרכזו בפיתוח הערבה, מרכזו הנגב ואילת נבעה מהתפיסה שגבש עוד ערב המלחמה - שיישוב אזרויים אלה יקבע בסופו של דבר את מידת הריבונות הישראלית בנגב, ולכנן על הדרג הגבוה ביותר ליותר לעסוק בכך אישית.

תנאי לפירסה התיישבותית – הגדלת התקציב

בן-גוריון הרבה לעסוק בשאלת התקציב כמרכיב מרכזי ביישום תפיסותיו הגיאוגרפיות-יישוביות. ללא השכלה כלכלית פורמלית, אך בחוש של מדינאי הרואה נוכחה, ביקש להגדיל את התקציבי הביצוע בנגב כדי שצדדי הפיתוח וההתיישבות יבוצעו במהירות. דוגמה לפעילותנו בתחום זה היא פגישתו עם משלחת ממתק הנגב שהציגה בפניו את מצב הביטחון הרעוע. נציגי המשקים תלו את האשמה במוסדות, שעדיין לא מילאו את הנגב ביישובים ובמתיישבים. כאשר הגיעו לעניין הנוצר וסידרו 'רדת לנגב', ולבסוף הנוטשים הרבים צפונה, חמרו פניו של בן-גוריון. דרישתם המידית של הנציגים הייתה חומרם לגידור וביצורים, תוארה לגדות

49. שם, 30 בספטמבר 1949.

50. בן-גוריון, 14 בדצמבר 1949, יומן בן-גוריון, אב"ג.

תרומות התפיסה של בָּנְגּוֹרִיוֹן לפיתוח הנגב

המשקים ובנית מקלטים לילדיים. בתשובה הבטיח בָּנְגּוֹרִיוֹן להפגשים עם יו"ר ועדת הנגב, צ'זיק, ועם אלוף הפיקוד משה דיין. בָּנְגּוֹרִיוֹן חשב לעקוֹף בדרך זו את הבירוקרטיה ולהציג תקציב על אף המחוור שוחר בקופת המחלקה להתיישבות של הסוכנות היהודית ובמשרדיה הממשלה.⁵¹ יותר ויותר התבהרה לו תמנונת המצב. הפתרון לרוב שאלות הנגב מונח בגודלו של התקציב. ביוםנו ציין את פירוט התקציב הקרן הקימת המוצע לשנת 1950 ברחבי הארץ:

טבלה 1: התקציבים נדרשים לפיתוח הנגב⁵²

הסכום בל"י	פירוט סעיף ההשקעה
1,000,000	1. רכישת קרקע מהממשלה
1,000,000	2. רכישת קרקע מערבים
200,000	3. פיתוח קרקעות
900,000	4. ייעור
55,000	5. אגטי מלריה וניקוז
900,000	6. מפעלי מים: צינור בנגב
118,000	7. קידוחים ביהודה ובב"ש
300,000	8. 20 יישובי הנגב (תש"ט)
225,000	9. 55 משקי הנגב (תש"ה-תש"ז)
600,000	10. 35 יישובי הנגב (תש"ט)
180,000	11. יסוד 6 יישובים חדשים בנגב
2,000,000	12. סעיפים אחרים
7,478,000	סה"כ

על אף שחלק מהסעיפים נענו, עדין לא הייתה בָּנְגּוֹרִיוֹן מרוצה. נתחים מהתקציב 'בווזבו' לדעתו על סעיפים בלתי הכרחיים, והנגב קופת. בנתחו את התקציב המחלקה להתיישבות של הסוכנות רשם לעצמו בָּנְגּוֹרִיוֹן: סה"כ התקציב – 18,300,000 מיליון ל"י. מtower זה מוצעים להשקעה ולהשתתפות במפעלי ההתיישבות והפיתוח בנגב – כ-4 מיליון ל"י. כאמור, לנגב הוקצב פחות מרבע התקציב למטרות שכל הדברים, ובראשם ראשי הסוכנות וה敖צה, תבעו מעלה כל במאפשרת את יישובו ופיתוחו של הנגב.⁵³ התלהבותו הבלתי פוסקת של בָּנְגּוֹרִיוֹן להמשך ההתיישבות, ובעיקר בחלוקת הדרומיים של הנגב, הייתה בין הגורמים להגדלתו של התקציב המחלקה להתיישבות של הסוכנות, שהגיע בשנת תש"ב ל-27 מיליון ל"י. בנוסף, מtower המלואה האמריקני הוקצבו לסוכנות היהודית לצורכי התיישבות חדשה כ-40 מיליון דולר; 10.7 מיליון

.51. שם, 6 בינוואר 1950.

.52. שם, 22 בינוואר 1950.

.53. שם, 28 במאי 1950.

долר לחברת 'מקורות', שעסקה באספקת מים ליישובי הנגב; 8 מיליון דולר לפיתוח מערך הפרדסנות; 5.2 מיליון דולר לביסוס ההתיישבות הקיימת; ו-5.5 מיליון דולר לפיתוחו של מפעל 'דשנים וחומרים כימיים'.⁵⁴

במסדרוניות הkek"ל נשמעו קולות של אי נחת. ראשי הקרן נדרמו מהעובדיה כי בנ-גוריון אינו מודע לכך שנוטרו עדיין אלף דונם ברוחבי המדינה שיש לרכשם מיידי זרים, וביקרו את עמדתו שהבעלויות הפורמלית' בקרקע אינה חשובה. על אף הסכמתם של ראשי הkek"ל לתכנית בנ-גוריון בדבר פרישת היישובים בנגב הדרומי, מצא ויין אומץ להתייצב כנגד התלהבותו הסועפת של בנ-גוריון ותבע שיקול דעת וגדר הליכי רישום לפני התישבות באופן חופשי.⁵⁵ לאחר מא츠ים רבים אושר תקציב מיוחד מוחך לפיתוח הנגב. בנ-גוריון פירט את התקציב, שהגיע ל-400,000 ל"י: חצי מהסכום יינתן לתיקון וסלילת דרכים חדשות, 50,000 ל"י לקידוחי מים, 50,000 ל"י לתצפיות ולנסיות חקלאיים, 13,000 ל"י למנהת ולמשרדים באילת, 12,000 ל"י לתכנון צינור מים בדרום, 15,000 להקמת אכסניה ומשרדים, ו-5,000 ל"י להזאות אדמיניסטרציה. בשיחה עם יו"ר ועדת הכלכלה בכנסת טען בנ-גוריון שגם תקציב זה הוא מגוחך בהשוואה לצרכים המידניים בנגב.⁵⁶

לוויוכו בדבר התפיסה הגיאוגרפית-יישובית הホールמת את צורכי הפיתוח בנגב השתרבבה נימה פוליטית. ראשי מפ"ם ניסו, חלק ממאבקם בנ-גוריון ובמפא"י, להמעיט בערכה של ההתיישבות הנסיונית בעברה ובאילת. שר החקלאות מטעם מפ"ם, א' ציולינג, טען כי השקעות הכספיות הבודדות בעין-גדי ובאלת לא תקדמנה את החקלאות, ובמוקם למסור את פיתוח הנגב בידי הקיבוצים היושבים באוזר – מעדיפים ראשי מפא"י ליבא לערבה עובדים מבחוון, שייעובוה עם סיום משימותם. ציולינג תקף את תוכניות הראשי הsocnitot היהודית, ובמיוחד את רעיון היומרני של אשכול ובנ-גוריון לפירוש רשות של מושבים חקלאיים בגבול המערבי של הנגב. הוא האשימים באחריות לתכנון הכושל של מושבי הנגב. הלו, אמר ציולינג, תוכנו כיחידות חברותיות קטנות למדי ובזמן נפרשו על שטח יישובי גדול למדי – למעלה שלושה קילומטרים. התפרשות זו יצרה בעבר – וועללה ליצור בעתיד – בעיות בתחום הגנת המושב.⁵⁷

בראשית פברואר נפגשו בנ-גוריון, אשכול, דיין ופעילים אחרים עם 32 נציגי היישובים בנגב הצפוני. נציג יד-מרדי תבע הקמת ארבע נקודות נוספות בשטח שבין זיקים לניר-עם. נציג בארי החלה-החזק אחראי והזהיר כי אלפי הדונם שנוצרו לאחרונה עומדים בסכנה אם לא תקום ההתיישבות צפופה בין בארי לרוחמה. נציג קיבוץ גבולות דיווח לבנ-גוריון כי ניטעו כבר 70 עצים, והמשך הנטיעת החשובה

.54. שנותן הממשלה תש"ג, ירושלים תש"ג, עמ' 33, 180–181; ד' הורביז, כלכלת ישראל, תל-אביב תש"ד, עמ' 225–227.

.55. י' ויז, יומני, ד, 24 בספטמבר 1950, עמ' 101.

.56. בנ-גוריון, 4 ו-9 באפריל 1950, יומן בנ-גוריון, אב"ג.

.57. א' ציולינג, ישיבת הכנסת מיום 13 בדצמבר 1950, דברי הכנסת, VII (1951), עמ' 457–

.458

מוחנה ביכולתם של המוסדות להבטיח יישובם מחדש של המשקים השכנים שנעוזו – אורדים ומנטחים. נציג רביים, אחד היישובים הווותיקים בנגב, הזהיר את החברה הנכבדה מטל-אביב כי רבו העזיות העירה, אך בויזמן עודד את רוחם של ראשי המוסדות בספרו על המשך המוצלח של הניסיונות בזרענות 300 دونם חיטה. נציג משמר-הנגב התריע כנגד אולת-היד של המוסדות המיישבים. לדעתו יש בסביבתם הרבה קרקעות חקלאיות שעדיין לא מנצלות וזאת רבים שבhem נתן לאגור מים. כתשובה לתלונות נציגי היישובים הציע בנגוריון להגדיל את התקציב עבור פיתוח הנגב, ובכלל זה הנגב הצפוני, בחצי מיליון ל"י. הוא בישר למשתתפים כי אושרה סלילת כביש באורך של ששים ק"מensus עד דגניה (נדירים הישנה), והescoים לטפל בתיקון כביש אימרה לנירים (כביש הרעב). עוד הבטיח כי יתרע גם מהצבא ומהסוכנות היהודית להגדיל את השתתפותם. גם באשר לדרישת הנציגים בדבר הפנית כמה מחלוקת נחל להקמת נקודות נוספת צור מעון וצאלים, ולהיזוק יישוביהם – השתרורה הסכמה מלאה. בשובו לצפון הארץ גיבש בנגוריון, יחד עם ידידו הוותיק שי' בגין, את הצעה לגייס חקלאים ותיקים ומדריכים חקלאיים שיפעלו למען פיתוח הנגב.⁵⁸

בהתה שהתנועה הקיבוצית אינה מסוגלת לקלוט את אלף העולים החדשניים ואינה מהווה אתגר חלוצי עבורי הנעור, הציע בנגוריון להקים תנועה חדשה שתצא בשליחות מפא"י אל העולים ואל הנגב והערבה. הוא סבר ששבועות אלפיים עד שלושת-אלפים צעירים נתן יהיה ליישב את הערבה ולבנות את אילת כנמל ראיי לאפריקה. ככלمر, על מנת להגישים את תפיסתו לגבי פיתוח הנגב הוא מוכן להטיל על גורמים מפלגתיים המקורבים לו את משימות ההתיישבות ופיתוח הערבה ואילת. בקץ שנת 1950 הובחו ציפויו של בנגוריון מאנשי תנועת השח"ל (שירות חלוצי לישראל): עליהם לראות באילת את מרכזו הכספי לפועלות החלוצית בנגב ולהקם שם את התשתיות ה הכרחיות לקיומה של עיר נמל; כן תעסוק חטיבת השח"ל בהקמת יישובים חקלאיים בסביבתה הקדומה של אילת; צעריה יניחו את צינור המים לאילת וייעסקו בסלילת כבישים ברחבי הערבה.⁵⁹

ואכן, ביולי אותה שנה הקים השח"ל מצפה בעברונה (ע"ז א"ד' א'פה), כעשרה ק"מ צפון לאילת. המצפה קיבל מימי מבאר-אורה והתמקד בניסיונות חקלאיים. חברי השח"ל פעלו יחד עם חיל ההנדסה בהקמת התשתיות העירונית באילת וסייעו בהקמת כפר דיגים במקום. קצת מאנשי השח"ל עסקו בהקמת תשתיות חקלאית בעין-דרידאן (יוטבתה). קבוצה אחרת מהשח"ל הקימה את מצפה עין-נטפים (ראס אל-נקב), בגובה 800 מטר מעל פני הים, שנועד להחליף את המוצב הצבאי שהמצרים תבעו את סילוקו. ככלפי האו"ם ומצדים הוצגו הצעירים במקימי 'מצפה חקלאי'. בשנת 1953 ניסו צעירים השח"ל לשקים את מצפה עין-יהב (ע"ז ו'גה). השח"ל אף ניסה לפעול בקרבת סוללי הכביש לסdom, לשלוות משפחות למעברת תל-ירוחם ולהקם מפעלי ממחזיבים לתשויות העתיד בנגב. על סמך התגיסותם של אנשי השח"ל תוכנן להקים יישוב

58. בנגוריון, 3 בפברואר 1950, יומן בנגוריון, אב"ג.

59. פרוטוקול ישיבת מזכירות מפא"י מיום 26 ביוני 1950, אב"ב.

עלים נוספים בעבדת. אולם מפ"י לא הצליח לעמוד בהבטחותיה לתנועה, ובנ'-גוריון לא היה פניו לתמוך בה לכל אורך הדרכו. הש"ל - כמערך יישובי חלוצי המורכב מDOB צעירים חסרי בסיס חברתי ואידיאולוגי מסוות (300 במספר), שהוקם שלא באמצעות הסוכנות או התנועות המישבות - נפל בין הכספיות וגוווע ב-1954.⁶⁰

לנסיונות החקלאים בעברונה ולחשיבותו הפוליטית של מצפה עין-נטרפים היה המשך, והלקחים אכן נלמדו. ראשי התנועה הקיבוצית ונציגיהם במשרד החקלאות ובמרכז החקלאי לא האמינו ביכולתו של גרעין הש"ל ליישב את הערבה, והחל משנות השישים ראו בו רבים מהם 'אפיוזדה' בתולדות ההתיישבות בנגב.⁶¹

מפעלים תעשייתיים ויישובים עירוניים

בנ'-גוריון סבר שחשיפת הפטונציאל התעשייתי בנגב תקדם את המדינה בשני תחומיים: האחד, תתרום לעצמותה הכלכלית, והשני, תסייע לפיתוח תשתיות תחבורה שתתאפשר על פרישת ההתיישבות. בהתייעצות עם מומחים הוא קבע בראשונה ייסקר אוזור ים-המלח, לאחריו אוזור דרום הערבה, והררי מרכזו הנגב ואילת יהיו אחראונים בלהזמנת זה. כרבים אחרים ביישוב סבר בנ'-גוריון שmanufacturing תעשייתיים ימשכו לנגב כוח עבודה גדול, וכן גם צעירים רבים ועלים חדשים שלא מצאו את מקומם בהתיישבות העבדת.

הפעולות סביבה המהקרים הגיאולוגיים בנגב נעשתה בחשאי בשל חששו של בנ'-גוריון שמא גילוי של ממצאים עלול להחריף את המחלוקת הקיימת בין המעצמות בשאלת הריבונות. עקב כך התעוררה בקרב נבחרי העם סקרנות ותמייה. חברי הכנסת הציגו לבנ'-גוריון שאלות בדבר מספר הגיאולוגים הפעילים בנגב ותחום פעולתם, כיצד נקבע תכנון הכביש לאילת ומה מעמדו הריבוני של האי טיראן. בנ'-גוריון, בתשובותיו, ערפל את המידע במכoon, וחסם בפניי הח"כים את הדרך לשאלות נוספות. נאמן לשיטתו הוא ירד דרומה על מנת לקדם את פועלות איתור הממצאים. כשעצר במכתש ליד האתר שבו הבריטים הפסיקו בזמנו את חיפושי הנפט, הוסבר לו כי בסביבה יש אבני ברזל וכן אבני ביטקון, החשובות להתקנת העפרות.⁶² דומה כי בכך הובטח קיומה של התעשייה הכבידה בנגב.

סיום שלב בדיקת קרקע הנגב חייב, לדעת בנ'-גוריון, להוביל לשלב הפיתוח הטכנולוגי. הוא הבטיח כי אנשי עסקים מחו"ל המוכנים להשקיע בתיעוש הנגב יזכו להעדפה. על-פי הערכות שנמסרו לו בידי אנשי מקצוע, נדרש כ-15,000 דולר

60. ז' זיון, 'יישוב הש"ל בנגב הרחוק', תקציב הרצאה, חורף 1992, לא פורסם.

61. י' גשרי, 'مدבiri המדבר', בתוך: מ' גנור (עורך), עידן 6: יישוב הנגב, 1900-1960, ירושלים תשמ"ו, עמ' 194-198; בנ'-גוריון, 31 בינואר 1951, יומן בנ'-גוריון, אב"ג; י' בנ'-פורת, דברים בישיבת מרכזו מפ"י, 8 בפברואר 1951, ארכיון טוביהו, אוניברסיטת בן'-גוריון בנגב.

62. בנ'-גוריון, 10 בינואר 1950, דברי הכנסת, III (1950), עמ' 476.

63. בנ'-גוריון, 30 ביולי 1950, יומן בנ'-גוריון, אב"ג.

לפיתוח מחצבי הנגב, 35,000 דולר לרכישת מכונות קידוח ו-50,000 דולר להזאות עבור חומרי עכודה ומחיה לסוקרים. בגיןוון התעקש שהתכנוון והסקרים יתבצעו במסגרות הקיימות בלבד: חמד ג' (מטעם האגף המדעי במשרד הביטחון ומכוון וייצמן), המועצה המדעית במכון וייצמן והטכניון. בדרך זו הבטיח בגיןוון שגם הידע וגם הביצוע ישארו בשליטת הממשלה.⁶⁴

החלום למציאת מאגר נפט בנגב התריד את מנוחתו. מקרית דוח של מומחים אמריקנים נראה שהוא שוכנע כי באחד מאוזורי הנגב יימצא בסופו של דבר נפט. המומחים חילקו את שטח ארץ-ישראל לאזורים הבאים: הנגב, הערבה, הרי יהודה, חוף הים, רכסי הכרמל והגליל, הגליל המזרחי, רצועת הים. הם היו בטעות כי בנגב הצפוני ואולי אף ברצועה שבין מצדה לעזה-חצוב יימצא נפט.⁶⁵ בכל דין על עתידה של המדינה נהג בגיןוון להזכיר את חשיבות הקידוחים לצורך חvipת הנפט. לעומת סבר קפלן שאין בידי סולל-בונה האמצעים והידע הטכני לבצע זאת, וחושש שהקידוחים יהוו נטל כבד מדי על תקציב המדינה. שרת העבודה, גולדה מאיר (מיארטון), תמכה בחזונו של בגיןוון והזמיןנה, באמצעות משרדיה, מומחה מארצות הברית, על מנת לורו את הסקרים.⁶⁶

במחצית דצמבר 1950 הכריז קפלן על הקמת החברה למחקר ופיתוח של מחצבי הנגב. על-פי התכנית יהיה חלקה של הממשלה בחברה 51%, והוא תפיק מידית מלחים חנקניים וקואולין. סקר הנפט הלק אף הוא ונשלם, וקפלן חור והבטיח שהממשלה תשמור על השפעה מכרעת בחברה.⁶⁷

מנכ"ל משרד הביטחון, פנחס ספיר (קובולובסקי), הסביר לבנג'וון בשם קבוצת המומחים כי לא ניתן להגיע לאוזרי הנחוות והמנגן ללא כביש לאילת; הערכת המומחים, הוסיף ספיר, היא שמיילון טון נחוות ניתנים לכרייה. כמוות זו אפשר העסקת 300 איש. הפוטנציאל של ים המלח כבר לא הוטל בספק. במשך שבע שנים אפשר יהיה להגיע ליצוא של שישים עד שמונים מיליון דולר; את המלח בקרקעות האзор ייש לשטו ולאפשר הקמת יישובים חקלאיים. חלק משיפור הנגישות לאורי המחצבים הוחל אףו בתכנון העיר ממשית (קורנוב), שאמורה הייתה לכלול כ-15,000 תושבים על שטח של שלושה קמ"ר. צעד נוסף בפיתוח האזור נעשה עם תחילת סלילתו של כביש באר-שבע-משית דרך נבטים. בגיןוון עקב בעניין אחר ההתקדמות שחלה בעניין, אך היה מודאג מכך שאין בקרב פועלן מאושרי התעסוקה דרישת עבודה בכרייה שהייתה זמינה.⁶⁸ בשנים הבאות הוא לא הרפה מהשקפותו שמורחת הנגב מיועד ליישובים עירוניים המבוססים על תעסוקה בתעשייה.

.64. שם, 27 במאי 1950.

.65. שם, 29 באוגוסט 1950.

.66. שם, 23 בספטמבר 1950.

.67. פרוטוקול ישיבת סיעת מפא"י בכנסת עם קפלן מיום 18 בדצמבר 1950, אב"ג; וכן הדיוון, בישיבת הנהלת הסיעה של מפא"י בכנסת בשאלת מפעל האשلغ, שם, 1 בינואר 1950, אב"ג.

.68. דבר, 19 במאי 1951, עמ' 8; בגיןוון, 7 בנובמבר 1952, יומן בגיןוון, אב"ג.

הנגב וים המלח, בהשראתו קמו העיירות ירוחם, דימונה ומצפהירמן, ויצרו מערך עירוני מרחביה הקולט אוכלוסייה לא כללאית. אין ספק שהעיסוק האינטנסיבי בסקרים והקמת התעשייה בנגב היו פרי לחציו האישית של בּן־גוריון, אשר ראה בהם תרומה ניכרת לנוכחות היהודית בנגב.

הפתרון לשאלת הבדואים – ריכוז גיאוגרפי בשולי הנגב

בכואו לדון בשאלת הבדואים לאחר המלחמה הפק עניין דחיפתם לשוליים חשוב יותר משאלת הסיכון הבטחוני הנובע מהמשך נדידתם בנגב. בּן־גוריון תמקד באותה הצעת שביקשו לרכזו את הבדואים בשטחים בלתי פוריים ומרוחקים, כדי שלא יהיו מכשול לפরישה המהירה של ההתיישבות החקלאית היהודית לאורך הגבולות. לאחר מלחמת העצמאות הוצטמה אוכלוסיית הבדואים בנגב עקב בריחה וגירוש. אוכלוסייה של כרבע ל-70,000 נפש ערבית המלחמה נותרו בנגב בשנים 1950–1951 בין 13,000 ל-18,000 בדואים. הממשלה הצבאי החל בריכוז השבטים ל'אזור הסיג'ן' (מזרחת לבאר־שבע), ובשל כך נתהוויה בעית הבועלות, העיבור והאחזקת של הקרקעות הנטושות.⁶⁹

עדת הנגב הוכרכה להתמודד עם שאלת השדות שנותרו בלתי קצורים בשל בריחת הכהרים והבדואים. מספר משקים החלו, על־פי הוראה מגבוה, לקצור את השדות, ובתגובה נורו לעברם יריות. העניין החל להתברר בוועדת הנגב בידיעתו של בּן־גוריון. במאי 1948 ראה ויז' את שאלת הקציר בקרקעות הנגב כחלק מהפתרונות שזכהים לו החקלאים היהודיים שסבלו מפגיעותם בשדותיהם מצד צבאות ערבי והכנסיות הערביות. גם בּן־גוריון לא קיבל את טענות מפלגות השמאלי שלמצב החדש יש היבטים מוסריים, וועל המדינה להתחשב בהם ולא לנצל את הקרקעות הנטושות. בעידודו ומשום הצורך המידי של המדינה בגרעינים, החלה 'הועדה לרכוש נטושי' להחכיר שטחים אלה ליהודים ולזרז את ביצוע הקציג.⁷⁰ ואכן, הקיבוצים קצרו ועיבדו את הקרקעות הנטושות, וכבר בשנת 1952 הגיעו 70,000 דונם שננתנו ארבעים אחוז מכמות הגרעינים שנאספה באותה שנה בישראל. תביעתו של בּן־גוריון להיכנס לכפרים הנטושים ולהתיישב על אדמות נטושות באזורי הארץ השונים ובנגב הייתה חלק מתפיסתו האסטרטגיית הכלכלת, שיקראה היה כי הניצחון על הערבים איינו יכול להיות מאמץ צבאי בלבד, אלא עליו להיות מושלב בהתיישבות בפועל על השטחים

69. י" בּן־גוריון, 'שלבים בהתקפות היישוב הבדואי הספונטני בנגב', עבודה דוקטור, האוניברסיטה העברית, ירושלים תש"ג, עמ' 55; דברי י' פלמן בישיבת סיעת מפא"י בכנסת, 18 ביוני 1950, אב"ג; ביוםנו מיום 3 בינואר 1952 העירק בּן־גוריון את מספר הבדואים בנגב בכ-10,000 נפש.

70. י" ויז' יומני, ג, נספח 1, עמ' 377; דברים בכינוס ועד הgosim, 26 במאי 1948, המשרד לענייני המיעוטים, את"ה, חטיבה 235 VII, 2551 ב; דוח' המחלקה לעניינים ערביים 4 במאי 1948, ג"מ, חטיבה 41, מיכל ג/121, תיק 454; יומן הרצל מהתאריכים 28–31 במאرس ו-3 באפריל 1948, אה"ע, 1–104–IV, תיק 37.

תרומות התפיסה של בְּנִיגָּרְיוֹן לפיתוח הנגב

הנכשימים.⁷¹ ברור, אם כן, שעל רקע תפיסה מעין זו לא היה מקום לדינום מפורטים בזכויותיהם של הבדואים שברחו עקב המלחמה מאזור הדרום והנגב. בשלהו שנת 1948, בשל תוכאות מבחן יואכ"י, התרחקו בדואים רבים מאורי הקרבנות והשארו אחריהם מاهלים וקרקעות מעובדות. יתר על כן, בדואים שכנו בדריות של עשרה ק"מ מבאר-שבע גורשו מזרחה, מחשש להסתננות. הנגב הצפון-מערבי התרוקן מתושביו הבדואים. בבקעת באר-שבע, שם נקבע אזור ה'יסיג', התרכו שברי שבטים ובורחים. מישורי חולות חלוצה-ניצנה ואזור הר הנגב, מרמת עבדת ועד הר-הנגב הגבוהה, היו משך שנים החמשים הראשונות לאזור עימות בין צה"ל לבדואים.

לאחר ש-16 ראשי שבטים פנו לשולטנות בדרכם האפשרות להישאר בתחום ישראל, הطلب בְּנִיגָּרְיוֹן בין שתי עמדות שהוצעו בפניו באשר להתייחסות כלפי הבדואים בנגב: האחת, שמבטאיה היו המושל הצבאי בנגב מיכאל הנגבי ומפקד חווית הדרום יגאל אלון, ביקש להשאיר את הבדואים הנאמנים למדינה בתחום הנגב, אך לרצום בתחום סגור, מזרחה לבאר-שבע. והשנייה, שהציג ויין, רצתה להכפיל את האוכלוסייה הבדואית לעקרונות מדיניות החקלאות וההתיישבות בנגב, כלומר גירוש מרבי. הבדואים שיטו תרו ירוכזו בכמה גושים, ללא שהו מכשול לתכניות הפיתוח. בנובמבר 1948 סבר בְּנִיגָּרְיוֹן שהישארותם של כמה עשרות אלפי בדואים לא תהווה מכשול בפני ההתיישבות היהודית בנגב:

לדעתינו, אין השיקול המדיני החובי - דברים על 10,000 בדואים הרוצים בשלטון ישראלי - והnymok ההתיישבותי השלילי, קובעים. משרד החוץ הבריטי יוכל להשיב שМОל רבבה של בדואים הרוצים בשלטון ישראלי יש המשרבבות שאינם רוצים. ואשר להתיישבות - לא יפריעו עשרת אלפיים בדואים, כי בין כך ובין כך אנו לא נוכל לעבד את האדמה כבדואים. אנו זוקקים למים והשקאה ואם נשיג אלה - יהיה מקום לרבעות ומאות אלפיים מתישבים נוספים, גם אם ישארו אלפי בדואים בתוכנו.⁷²

בישיבה הציעו יעקב שמעוני, יוסף ויין ויגאל ידין מספר אתרים שבהם יש לרכז את שבטי הבדואים שנותרו, וביניהם תל שריעה (תל גדר), מערב הדר חברון ליד קווימה וחולות סכיטה (שבטה). בפועל התקבלה הגישה כי צה"ל הוא שיכריע בעניין, ובראשית 1949 ריכזה הממשלה אלפי בדואים מזרחה לבאר-שבע. באפריל אותה שנה,

71. פרוטוקול ישיבת מזכירות מפא"י, 20 במאرس 1948, ארכiven מפא"י, בית ברל, 24/48; דברי בְּנִיגָּרְיוֹן בפורום מפא"י, 4 באפריל 1948, אב"ג; נאום בְּנִיגָּרְיוֹן בוועד הפועל הציוני, 6 באפריל 1948, אצ"מ.

72. דוח מה-18 בנובמבר 1948, אצ"מ 14-264 A, עמ' 2526; ד' בְּנִיגָּרְיוֹן, יומן המלחמה, ג, 19 בנובמבר ו-25 בנובמבר 1948, עמ' 832, 885-844; שמעוני לשונן, 23 בנובמבר 1948, ג"מ, מ"ה, 2570/11; י' ויין, ג, 25 בנובמבר ו-30 בנובמבר 1948, עמ' 357, 359; הנ"ל, יומני, ד, 28 בינואר 1949, עמ' 9; יועצו של בְּנִיגָּרְיוֹן, ברדייז'בסקי, למשרד לענייני מיעוטים, 20 בפברואר 1949, ג"מ, מע"מ, 297.

בעת הדיונים הסודיים עם המלך עבדאללה על גורל הפליטים מעוזה וסביבותיה, הציג בגין-גוריון שפליטי רצועת עזה יורשו לחזור לכפריהם שברצועה. לא כך לגבי הבדואים שנמלטו אל מעבר לגבול; בהם, אם חזרו למקומותיהם, ראה בגין-גוריון גורם העוליל לסכן את שלום המתישבים בנגב.⁷³ בקי"ז 1950 קבע בגין-גוריון, בהשפט עמדתו של אלוף הפיקוד משה דיין, כי קיימים סיכון בקיום יישוב בדואי בתוככי הנגב הישראלי, ולכון עד שתיפטר שאלת הגבולות ויישוב הפליטים, אין לתת לבדואים תעודות אזרחית קבוע, אין לשלם להם פיצויים בגין רכוש וקרונות, ואין להחויר אחוז מסוים מהשבטים שברחו אל מעבר לגבול.⁷⁴ קו תקיף זה סיגל לעצמו ראש הממשלה אפיקן את המטכ"ל שעה שדן בעיצוב המדיניות כלפי הבדואים בנגב. בספטמבר 1950 זומנה ישיבה משותפת לרמטכ"ל וקציניו עם יו"ץיו של בגין-גוריון – ז' ליף ו' פלמן משר דראש הממשלה וויז'ן מהק"ל. המשתתפים היו אמורים לעצב את המדיניות לגבי הבדואים בנגב, ובסיומה החליטו

לרכז את הבדואים בחלק הצפוני (של הנגב) שלא יפריעו לתוכנית הפתוח ולהוציאם מהשטחים האינטנסיביים בכוח. במרקז הנגב יש לעשות פעולות גירושים בשטח החולות ולהמשיך בטיהור שבטי הָעֲזֹזָה.⁷⁵

מאבק הכוחות בין ראשי הממשלה הצבאי⁷⁶ לבין יו"ץיו של בגין-גוריון, פלמן ועורא דניין, הוביל מחד לשיטוק המערכת ולבלימת תוכניות פיתוח ומайдך לקיומה של מערכת בטחונית-צבאית המzieבה בפני השבטים את עובדת קיומו של השלטון הישראלי בנגב.⁷⁷ מתשובה בגין-גוריון לשאלתה שהגיש חבר הכנסת אמיל חבibi לשר הביטחון בעניין 'nisheol שבטי הבדואים בנגב' אנו למדים כי בסוף שנת 1951 ובראשית 1952 שלטונות הצבא השפיעו רבות על מדיניות הממשלה כלפי הבדואים. ח'כ חבibi הכריז כי שבטים מאוזור בא-שבע (אל-יעוקבה, אל-תאלע, אל-פיניש) מוחים כנגד הממשלה אשר גולה מהם קרונות טובות בצפון הנגב וחייבה אותם לעبور לשטחים מזרחה מבאר-שבע. תשובה בגין-גוריון ביטלה מכל וכל את טענותיו של חבibi. הוא הדגיש כי שבטי הבדואים חתמו מרצונם הטוב על מסמך המאשר את העברתם תמורה תשולם מתאים. הממשלה המליץ להעירים בעיקר מסיבות ביטחון מסוימות שישבו על

73. איתן לשר החוץ שרת, 30 באפריל 1948, ג"מ, מ"ח, 6/2447; וכן בהרחבה: ב' מורים, לידתה של עיית הפליטים הפלסטיניים, עמ' 326-328.

74. דיין בישיבת סיעת מפא"י בכנסת מיום 18 ביוני 1950, אב"ג.

75. סיכום ישיבה בענייני בדואים, 11 בספטמבר 1950, אצ"מ 186/402-A.

76. בהרחבה ראה: D. Peretz, 'The Arab Minority of Israel', *Middle East Journal*, vol. 8, (1954) 2 pp. 141-142

77. בגין-גוריון, 1 באוקטובר 1950, יומן בגין-גוריון, אב"ג; ז' זיון, 'יחס היישוב היהודי והבדואים בנגב – חיית המגע והשפעה על עיצוב ספר ההתיישבות בשנות הארבעים והחמישים', עבודה מ"א, אוניברסיטת בגין-גוריון, באר-שבע 1990, עמ' 147-150. עוד על המחלוקת באשר למדייניות הנאותה כלפי המיעוט הבדואי ראה: א' רכס, 'יסודות המדיניות כלפי האוכלוסייה הערבית בישראל', *מיישוב למדינה*, עמ' 291-297.

תרומת התפיסה של בן-גוריון לפיתוח הנגב

'ציר הבהירות' בין עזה לחברון ותלוקם אף נטלו חלק בהברחות. זאת ועוד, הדגיש בן-גוריון, ראשי השבטים בחרו במו ידיהם את האזרחים שאלייהם הם מעודיפים לעברם, והממשלה מצהה סיעה להם באספקת מים ובקבלה הלואה לצורך רכישת זرعם.⁷⁸ ראש הממשלה הקפיד שמדיניות הממשלה לא תתפרק בעקבות הקהיל העולמית כמנשכלת בדווים. לאחר שרכזו הבדווים בשטחי היסיג' בראשית שנות החמשים, נוצרו מעמדות של בעלי קרקע וחסרי קרקע והופר הסדר הטריטוריאלי שנשמר בתקופת השלטון העותומני והבריטי. עקב כך צמחה בעית התקראות, שהפכה לאבן גנף ביחס הבדווים והשלטון וудין לא בא על פתרונה המלא. זה"ל היה לגוף האוכף על שטחי הבדווים את הריבונות הישראלית, ובשל כך נקטו הבדווים לא פעם מעשי איבה נגד המתיישבים היהודיים, כמו למשל הפגיעות בחברי קיבוץ שדה-יבוק בימים 1952-.

.1953

גולת הכותרת – אילת

בן-גוריון הבין כי ללא סימון מטרה יישובית-אסטרטגיית מיידית למתיישבי הנגב, המפעל לא יתקדם. אילת כעיר נמל, מצוי לאפריקה ולאסיה וכעיר יזוא התעשייה העתידה בנגב, התאימה להשקפותיו והוא הפכה לגולת הכותרת של הפרישה ההתיישבותית בנגב. הוא מצא אפוא זמן לעקוב מקרוב אחר פעולותיה של ועדת הנגב בערבה ובאילת, וזאת על אף שראשו נתן היה באותה עת בניסיון למנווע דיוון בוגלאומי במעמדו של הנגב. חשותיו מוצאות הדיוון ומהתערבות צבאית ערבית בנגב מצאו את ביטויים בדעותיו שהעניק לממציע הعليיה ולביסוס היישובים הקיימים באזורה.⁷⁹

רעיון שילוב העולים החדשניים בהתיישבות הספר – ובכלל זה הנגב – הלק ותפס מקום חשוב בסדר יומו. בהקדמה לשנתון הממשלה מתשי"א הוא בחר להציג את המלך עוזיהו כמאחד את התוכנות הנחוצות עתה למנגגי עם ישראל וכי שביצע פוליטיקה המתאימה בדיקן למועדו של הנגב:

הוא לא רק הרחיב הגבולות אלא פיתח הארץ, בנה ערים חדשות בשטחים אשר כבש, הרחיב השטח החקלאי, סיידר השקאה בארץ החרבה בדורות וטיפח גידול צאן ובקר ומטעי הר ... אחד ממפעליו הראשיים היו בנין אילת.⁸⁰

ואכן לחזו הבלתי פוסק נשא פרי. הדוח השנתי על הפעולות בנגב ובאילת הצביע על שיפור ניכר בדרכי התחרורה לאילת ועל תחילת העבודות בנמלה. מחברי הדוח

78. בן-גוריון, 6 בפברואר 1952, דברי הכנסת, IX (1952), עמ' 1222-1223; הנ"ל,
25 בנובמבר 1952, דברי הכנסת, XIII (1953), עמ' 150.

79. מ' בריזה, בן-גוריון: איש מהורי האגדה, תל-אביב 1986, עמ' 343-344; בן-גוריון,
23 ביולי 1951, יומן בן-גוריון, אב"ג.

80. בן-גוריון, הקדמה, שנתון הממשלה תש"א, ירושלים תש"א, עמ' כ"ה.

تابעו תכנון מלא לבניין העיר.⁸¹ גם יישובי הערבה לא נונחו ונעשו קידוחי ניסיון באזור עין-דריאן, שם נתגלו מים רבים באיכות סבירה.⁸² בדיון עם חברי להנאהה קפלן ואשכול שמע בז'גוריון ביקורת מסוימת על פועלותיה הנוצעות והיקרות של ועדת הנגב, ומסיכומם של השניים התברר כי אין לוועדה בעל בית. על אף זאת הבטיחו לו השניים כי בסיוuz חברות מחקר פרטיות יסתהים הסקר בשנת 1952, ואז אפשר יהיה לגשת לCarthyת חומרי גלם.⁸³ קצב הפיתוח היישובי בנגב מתברר על-פי הטבלה הבאה:

טבלה 2: מספר היישובים והמתיישבים בנגב⁸⁴

השנה	מספר יישובים בטיפול ועדת הנגב מושבים, קיבוצים כולל ערים	מספר יישובים בחבל הנגב	מספר יישובים בנגב
1948	18	23	2,800
1949	28	37	6,500
1950	33	50	17,790
1951	46	56	26,078
1952	52	62	30,000
1953	55	73	30,500

הערות לטבלה:

- חבל הנגב כלל את הנגב, הערבה, אזור ניר-עם, מחנות, חוות ותחנות ניסיון.
- בטבלה חושבו גם יישובים שנעובו לחלוtin וכolumbia שחודשו לאחר זמן.
- אין הסכמה בין המקורות השונים על תאריך מדויק של יום העלייה על הקרקע, על מספר המתישבים, על שטחי ההכנה והעיבוד ועל גבולות הנגב, ולכן נבחרה דרך בינוים המציגת סדר גודל בלבד בלבד.

81. בז'גוריון, 25 בינואר 1951, יומן בז'גוריון, אב"ג.

82. בז'גוריון, 31 בינואר, 15 ביוני 1951, שם.

83. בז'גוריון, 6 אוקטובר 1951, שם.

84. ד' הורוביץ, כלכלת ישראל, עמ' 1979; מ' טלמן, התישבות העולים בנגב, באר-שבע 1979, עמ' 54-52; א' ביין, עלייה והתיישבות במדינת ישראל, עמ' 262-295; ר' קרק, תולדות ההתיישבות החלוצית בנגב עד 1948, 1974, רמת-גן 1974, עמ' 149; ח' גבתיה, מאה שנות התישבות, כרך ב, חלק ג, תל-אביב תשמ"א, עמ' 309-340; ע' שמלאץ, 'אוכלות הנגב', ארץ הנגב: אדם ומדינה, ב, עמ' 440-450; הניל, 'העלייה ההמוני מאסיה וצפון אפריקה: הבטים דמוגראפיים', פעמים, 39 (תשמ"ט), עמ' 55; השנתון הסטטיסטי לישראל, 5 (תש"ד), עמ' 56; דוחות מ' כהנוביץ, מפעל הנגב (משוכפל), בהוצאת הסוכנות היהודית, 1953-1949.

במהלך פרישת היישובים הוואשו המוסדות המיישבים כי הם מביאים את המתyiישבים עד פט ללחם. אשכול, ראש המחלקה להתיישבות, שיגר מכתב לבְּנִיגּוֹרִיוֹן ובו הכריז כי לא יהיה רעב בגבולנו. במכבת הבahir אשכול כי שאלת הרעב היא פונקציה של תעסוקה ועל הממשלה - בעזרת הגופים המיישבים - לדאוג לכך.⁸⁵ בוגנוכחות אשכול וקפלון המשיך בְּנִיגּוֹרִיוֹן לטוט את חלום הנוצר העברי היורד לדבר. ביוםנו הוא עושה חשבון: 3,000 משפחות צעירות תיקלטנה באזורי פיתוח, יוקמו עשרה יישובי עולים המבוססים על משק פלאה, ומאותים משפחות של נח"ל וחילימ משוררים תופנית לאזרחי ספר. ואכן, בסכמו את פעילות ממשלתו באربع השנים שלאחר קום המדינה סָפֶר בְּנִיגּוֹרִיוֹן 15 יישובים חדשים שהקים הנח"ל:

על הרוב י居בי ספר בדרום המערבי ובצפון המזרחי, על גבול מצרים וגבול סוריה, שני הגבולות שבהם רבו ביותר הפרות הסכמי שביתת הנשך. יישובים אלה היו שלשלת-בטחון של פלה אניות בתחום התוּרֵה של המדינה הוקמו גם יישובי נח"ל הראשונים בעברה וקצת הנגב, בקרבת אילת ועל חוף ים-המלח.⁸⁶

תרומת הנח"ל, חור והדגיש, תהיה בגיןו תלמידי בתי ספר חקלאיים שיוכלו במשך שירותם להוות שידרה של מדריכים חקלאיים צעירים היכולים להתמודד עם קשיי המדבר.⁸⁷ אשכול הציג בפני בְּנִיגּוֹרִיוֹן את דרישת המחלקה להתיישבות: עד סוף 1951, הוא העדריך, יוקמו עוד ארבעים יישובים חדשים ובשנה הבאה, 1952 – מתוכננים לקום 110 יישובים. התקציב שדרש אשכול עבר פרישה גיאוגרפית זו ברחבי הארץ היה: יששה מיליון ל"י עבור שכונות העולים, שני מיליון ל"י עבור סיור ההשקה, חמישה מיליון לרכישת המשקים החקלאיים, שלושה מיליון מהsocנות היהודית ושלושה מיליון מהמקק". מחלוקת אף הייתה שותפה להקמת כפר הדיגים וועורה במימון קורס הדיג עבור קבוצת הנח"לאים שאמורה הייתה להוות את קבוצת החלוץ לכפר. רוב התקציב היה בוגדר תכנית בלבד ואיש לא ידע עדין מניין יבואו.⁸⁸ בְּנִיגּוֹרִיוֹן רצה להבליט ביצור את התנופה ההתיישובית המתרחשת בנגב. בהשוואה שעשה לשם כך קבע כי בתשי"י נוראו מיליון ומאותים אלף دونם ואילו בתשי"א – מיליון ושש מאות אלף דונם. תוכניות ההשקה אף הן קודמו, ובתשי"א נוסףו כי

85. מכתב אשכול לבְּנִיגּוֹרִיוֹן מיום 31 בינואר 1951, קליטת עלייה בחקלאות, ג"מ, חטיבה 97, 5559/3905 ג.

86. בְּנִיגּוֹרִיוֹן, 29 במאי 1951, יומן בְּנִיגּוֹרִיוֹן, אב"ג; ד' בְּנִיגּוֹרִיוֹן, מדינת ישראל המודשת, א, עמ' 431; בְּנִיגּוֹרִיוֹן, 13 בפברואר 1952, דברי הכנסת, XI (1952), עמ' 1316.

87. רענן ויז' לאשכול, 11 בנובמבר 1951, קליטת עולמים בחקלאות, ג"מ, חטיבה 97, 5559/3905 ג; וראה בהרחבה, א' ביין, עלייה והתיישבות במדינת ישראל, עמ' 121.

88. בְּנִיגּוֹרִיוֹן, 9 בספטמבר 1951, יומן בְּנִיגּוֹרִיוֹן, אב"ג. והשווה לתקציב החקלאי כולם, שהגיע בשנת 1951 ל-25 מיליון ל"י ובשנת 1952 ל-56 מיליון לערך, ד' הורבץ, כלכלת ישראל, עמ' 201; דבר, 31 באוקטובר 1951, עמ' 1.

400,000 דונם בהשקיה להתיישבות החדשה. התכנית לחריש ולזרעה בשנת תש"ב, הכריז בン-גוריון, כוללת עיבוד של 540 אלף דונם נוספים, רובם בנגב.⁸⁹

במהלך שנת 1952 רבו הגישושים מצד ממשלת ישראל לקרה אפשרות לחתימת הסכם שלום עם המצריים. בン-גוריון היה מודע היטב לתביעתם הטוטוריאלית של המצריים שוחרה והופעה בכל מפגש ודין – קיבל מסדרון קרקעי שיקשר את מצרים לירדן, אם בצד עזה-באר-שבע-חברון ואם בצד ראש אינקב-אלית-עקבה. באביב 1953, בדברו בפני הוועדה המדינית של מפא"י, הסביר שרת כי מדינות ערבי, ובמיוחד מצרים, יתבעו מסדרון קרקעי כתנאי לכל הסדר, ותיתכן אפשרות – אם כי רחוצה ביותר – שישראל, תחת לחץ המעצמות, תידרש לותר על אילת.⁹⁰ בン-גוריון התנגד לוויתורים טוטוריאליים בנגב. על אף שהסכים כי השלום עם מצרים הוא אכן האינטגרס העליון של מדיניות החוץ הישראלית, לא יהיה במגעים אtem '1. שום יותר טוטוריאלי; 2. שום בינוי ירושלים; 3. שום חזקה של פליטים'.⁹¹ בשנת 1954, לאחר התיצבותו של עבד אל-נאצ'ר באופן גולי בראש המנהה הערבית כנגד מדינת ישראל, פסקו מאצ'י היישאים בחיפושם אחר הסכם עם מצרים. על רקע זה נדים מאמציו של בン-גוריון במהלך שנת 1952 ליישב את הערבה ב מהירות ולבסס את העיר אילת כمسקנות מהשקפות הגיאוגרפית-יישובית, שבה לא היה מקום להתקינות על ויתורים טוטוריאליים וודאי שלא למסדרון' מעין זה. אדרבא, סבר הוא, התישבות היהודית צפופה בערבה ובפרט אילת תחילש את תביעת המצרים למסדרון קרקעי בנגב.

פרישה נוספת וביסוס היישובים

בן-גוריון חזר ותבע מהמושבים הותיקים סיוע והדרכה. לדידו, גורל ההתיישבות החדשה, ובעיקר פרישת ההתיישבות הצערה בנגב לאורך הגבולות, תלויים במידה התגייסותם של בני המושבים הותיקים להדרכה הקלאית במושבי העולים. הליכה זו לנגב היא משימה לאומית, ורק באמצעות מאמן חינוכי תוכל המדינה הצערה להתגבר על קשיי המדבר. במסתו על דבר חשבות ההכרה בתפקידו ההיסטוריים של העם בשעה זו, קבע בン-גוריון בצד כ' ריק תנועת המושבים ומעט מתנדבים מקרוב 'האחד' {איחוד הקבוצות והקיבוצים שהיה קרוב למפא"י} גילו עד עתה נכונות לקליטת עולים והרכמתם. שאר התנועות המיישבות, ובעיקר התנועה הקיבוצית,

89. ד' בָּנְגָרִירָן, מדינת ישראל המודשת, עמ' 412.

90. ראה תוכני'A' שנון וא' אילת מיום 21 בנובמבר 1952 ותוכני'M' שרת מיום 8 בדצמבר 1952. בתוך: י' פרוינדליך (עורף), תעוזות למדיניות החוץ של מדינת ישראל, ז', ירושלים תשנ"ב, עמ' 652-653, 669, 696-697; מ' שרת, ועדת מדינית של מפא"י, 28 במאرس 1953, ארכיון מפא"י, בית ברל; ז' שלום, 'התנדבות בָּנְגָרִירָן ושרת לתביעות הטוטוריאליות בישראל 1949-1956', עיונים, 2 (1992), עמ' 202.

91. בָּנְגָרִירָן, ועדת מדינית של מפא"י, 28 במאرس 1953, ארכיון מפא"י, בית-ברל.

עדין לא מיצו את כוחן החלוצי בתחום זה.⁹² תיסכולו, שנבע מההיענות הנמוכה של התנועות המישבות – שהוא לא ציפה לה – לא מנע ממנו להבהיר סמכויות ביצוע נספנות. כך עברו סמכויות ועדת הנגב ממשרד ראש הממשלה לידי אגף הערבה של משרד התקלאות והפיתוח.⁹³ האגף המשיך בביצוע הנסינונות החקלאיים ותכנון התיישבות כפי שעוצבו בוועדת הנגב בהשראתו של ראש הממשלה. הנסינונות החקלאים, ובעיקר פיתוח שיטות סכירת המים, משכו את תשומת לבו וכמו תמיד, כרואה למרחוק, תבע בניגוריון לזרו את קצב הנסינונות ולהגדיל את השטחים שעלייהם הם נערכים. בדצמבר 1951, על סמך הצעות בדבר הקמת משקי רועים בהר הנגב, הוחלט אפוא להקים בשדה-יבוקר 'מצפה' שתפקידו לבדוק את אפשרות גידול בקר בשטחי המרעה הטבעי באזורה. בחודשים הראשונים של שנת 1952 נרשמו מספר צעירים נועזים שהכירו את האזור משורם הצבאי, והם חرسו שם לראשונה שטח של מאה דונם בмагמה לזרעו בעשב סודני. הצעירים התבפסו על רعيונתו של איש המחל"ל ג'סי סלייד, בן טקסס, שביקש להקים חוות לגידול בקר וצאן בדמות אלה הקימות במולדתו. בניגוריון ראה בצד זה 'תקיעת יתדי' והתקדמות נוכנה, על-פי סדרי העדיפויות התיישבותיים בנגב הרחוק. רק כמה חודשים לאחר מכן, במאי 1952, הניחה התברורה הראשונה את היסוד לקיבוץ שדה-יבוקר. כוונתם להקים נקודות התיישבות כקבוצת רועים לא התקבלה במוסדות המישבות כפתרון חקלאי המתאים למרכו הנגב, ונמשכו ההכנות להקמת משקי חקלאים בעלי משק מעורב ולהעברת צינור מים לאזורה.⁹⁴

מאבקם של מתישבי באר-אוריה השפיע על תוכניותיו של בניגוריון. בעת הדין על הקמת תנועת נוער ארצית הצעיר שגדודי הגדן⁹⁵ יעברו הכשרה חלוצית בבאר-אוריה ואף יחויקו בה שבאות מס' 2590 מפקד. בשרותת בניגוריון גיבש מפקד הגדן⁹⁶ דאו, עקיבא עצמון, את רעיון הקמת 'חוות הנוער', שאמורות היו להשטרע מעין-גדי ועד נחל שלמה. השניים האמינו שהוכנה למחנות הכשרה עבור הכוחות החלוציים שיבנו את האזורה. בדצמבר 1950 אכן החלו גודדי הנוער הראשונים בהכשרתם בבאר-אוריה (ביר הינדים). בمارس 1952 הקים הגדן⁹⁷ חוות שנייה בעין-הבר, אשר התקיימה פחות משנה. רעיון 'חוות הנוער' הועבר לבחינתה של ועדת מזכירות במפא"י, שחבריה היו ב' אוניה, רחל צברי וס' יזהר, אך נותר שם ללא המשך. על אף משרד החקלאות העדיף את התיישבות השח'il ומיקם את אתרי הנסינונות שלו בעין-הבר, בעין-גדי ובעברונה, הצליחו הגדן⁹⁸יים להגיע גם הם להישגים נאים. ראשי מפא"י חשו מההצלחה החקלאית בבאר-אוריה ודרשו לפגורה.

92. בניגוריון, שנותן הממשלה תש"ב, ירושלים תש"ב, עמ' כ"ג-כ"ד.

93. בניגוריון, 21 באוקטובר 1952, יומן בניגוריון, אב"ג. והשווה תוכנית למחקר ונסינונות בערבה, הצעת ח"כ בניאש, 11 ביוני 1952, דברי הכנסת, XII (1952), עמ' 2590.

94. שנותן הממשלה תש"ג, ירושלים תש"ג, עמ' 110; דבר, 18 בדצמבר 1951, עמ' 4; דבר, 29 בפברואר 1952, עמ' 4; מ' נאור, 'איש הנגב – ראיון עם יהושע כהן', עדין 6: יישוב הנגב, 1900–1960, עמ' 227–231.

95. פרוטוקול ישיבת מזכירות סיעת מפא"י בכנסת מיום 19 לינואר 1952, אב"ב.

המפלגות המיויצגות במרכזו החקלאי התנגדו אף הן לרעיון 'שהצבר יגדל ירקות'. באמצע שנות החמשים דרש המטכ"ל לסגור את החווה, משומם שרמת האימון הטרומי צבאי לא הניחה את דעתו, ורק תודות למלחמות העיקשת של בנ-גוריון המשיך המקום להתקיים.⁹⁶

חיפושי המים נעשו בהתאם למידניות פריסת היישובים ולא חמיד על-פי תוכאות הסקרים הhidrodולוגיים. בנחל פארן נתגלה מקור מים – אך המים היו מלוחים; בשורה טובה הייתה בפי המומחים מאוחר אחר: כחמייה ק"מ מערבה מבאר-שבע נתגלו מים באיכות טובה ובשפיעה של 300 ממ"ק לשעה. החלטת המומחים להעניק את חפירת הבארות הוכיחה עצמה; ליד רבייבים הוחלט להעמיק את הקידוח לעומק של 600 מטר. בה במידה נמשכו המאמצים להובלת מים לנגב מרחוק, החלו עבודות להנחת קו המים מהירקון לבאר-שבע. הערכת המומחים הייתה שהעבודה תימשך כ-28 חודשים. בתוך שנתיים, נמסר לבנ-גוריון, ייחפרו שלושה אגמים חדשים בדרום: בנחל שורק, בנחל שבע ולייד עיראק אל-מנשייה. בנ-גוריון היה מרוצה לשם שעובדות אלה מסוגלות להעסיק כ-20,000 מהulosים החדשים.⁹⁷

הסקרים שביצעו חמד ותוצאותיהם, שבנ-גוריון ראה בהם גולת הכוחות לקרה ניצול הפוטנציאלי התעשייתי בנגב ואשר נועד לחזק את התפרוסת היישובית-חקלאית בו, חיבו טיפול ממלכתי. במאرس 1951 הוקמה אפוא חברת 'מכרות וחרושת לישראל', ששם הוחלף לאחר מכן ל'מחצבי ישראל' החברה אמורה להיות לחסופה, לכרכות ולשוק את מחצבי ישראל ובעיקר את אלה שבנגב. כבר באמצעות 1952 נכנסת החברה לשירות מחקר ועבודה. מסקירה נרחבת על פעולתה הוברר כי בשנה זו הופקו המחצבים הבאים: פוספטים, קאולין, חול-זיכוכית, ולגבי האחרים – כמו מגן, נחושת ופצלת השדה – הסתימנו מהחקרים שהוכחו את כדאיות ההפקה.⁹⁸ באותה שנה אף הוקמה הוועדה הישראלית לאנרגיה אטומית, שלקרית המחקה שהקימה בנגב הייתה השפעה ניכרת על פיתוחה של דימונה ועל שיפור התשתיות המחברת-תעשייתית באוזור.

ראשי מערכת הביטחון ראו עין בעין עם בנ-גוריון את תפקידה של ההתיישבות החדשה כמייצבת את תנאי הביטחון בנגב. בפיקוד הדרום היו מודאגים מהעובדות שבסנת 1952 עלה רק יישוב אחד על הקרקע – עין-ידיאן – בזמן שמרבית שטחי הערבה היו עדין פרוצים.⁹⁹ הנגב יהפוך לשטח הפקר אם לא תושלם פריסת היישובים, והוירטו המפקדים הבכירים. ההסתננות, החברות וההתנכחות לציבור

96. ראיון מטעם ארגון 'ההגנה' עם עקיבא עצמון, מפקד הגדנ"ע לשעבר, 1970, אב"ב; דבר, 26 לאוקטובר 1951, עמ' 8; י"נ נשרי, 'מדברי המדבר', עידן 6: יישוב הנגב, 1900–1960, עמ' 199–200; וראה גם דברי בנ-גוריון בכנסת, 13 בפברואר 1952, דברי הכנסת, XI (1952), עמ' 1316.

97. בנ-גוריון, 7 בנובמבר 1952, יומן בנ-גוריון, אב"ג; שנותן הממשלה תש"ג, ירושלים תש"ג, עמ' 109–110.

98. שנותן הממשלה תש"ג, עמ' 110.

99. בנ-גוריון, 23 בפברואר 1952, יומן בנ-גוריון, אב"ג.

יהודי ולרכושו הפכו למכה נפוצה. בן-גוריון התגיים במלוא המרץ לבعد את התופעה. בנתחו את סיבותיה הוא הדגיש את הקשר בין המשך ההסתננות לבין העובדה שלאורך גבולות המדינה הצפירה, דليلת היישובים, מתיינים באיבה 800-600 אלף פליטי מלחמת העצמאות שקרעו אותם מזבוקות עתה בידיהם יהודיות.¹⁰⁰ עד שלמי שנתם 1953 סברו במשרד החוץ ובמשרד הביטחון שאכן מדינות ערבי, אלה הגובלות עם ישראל, מתקשות להשתלט על תופעת 'הסתננות' לישראל, ועל כן רק על היהודים - בסיווע התיישבות - מוטלת המשימה להפסיקה כליל.¹⁰¹ תכיעתם הבוטה של ראשי מיעצת הביטחון לזרו את התיישבות לאורך הגבולות תامة את השקפותיו של בן-גוריון בדבר הצורך למלא במהירות את השטחים הריקים בנקודות התיישבות, ואף חיזקה את סדרי העדיפויות האזוריים כפי שעיצבם.

סיכום

במהלך ובלמי מלחמת העצמאות סייע בן-גוריון לביסוס התיישבות בנגב. הוא טען כי מתקידן של 'היאחזות ה��cius' לעבות את השטח שלאורך קו המים; להשתלט על קרקע שנרכשו באופן חוקי בידי יהודים; ליצור גשרים וקשרים עם התיישבות הצפירה בנגב - שלושת המצפים ו-11 הנקודות, ובעיקר למנוע מהבריטים או מהומות המאוחדות לנתק את הנגב מהמדינה העברית. ואכן, תודות לחשיבות שהקנה בן-גוריון להתיישבות בהגנת המדינה הצפירה עלו על הקרקע מתום קרבות עשרה הימים, ב-19 ביולי 1948, ועד ל-20 ביולי 1949 57 יישובים, ובסדר-הכל הוקמו במהלך המלחמה 78 יישובים - מהם 44 קיבוצים, 36 מושבים ושבعة מושבים שיתופיים. היאחזותן אלה עיצבו במידה רבה את גבולות מדינת ישראל.

עם תום הקרבות עמדו לרשותה של המדינה מאות אלפי دونם נטושים בדרום הארץ, והשאלת שניצבה עתה בפני המוסדות הייתה: האם להמשיך ולישב את הנגב כפי שנחוג היה לפני מלחמת העצמאות, ככלמה, בנויות נקודה קלאלית להתיישבות של קבוע רק באתר שבו בוצעה באופן חוקי העברת הבעלות, או שיש לשנות את השיטות הנושנות מן הקצה ולישב את הנגב במהירות, תוך הסתייעות באמצעות מלכתיים, גם ללא הקפדה יתרה על כללי רישום הקרקע - בשל המצב הפוליטי והחברתי. בן-גוריון, להוט לבסס את הנוכחות היהודית באזור וליצב את הגבולות, נטה להסכים להקמת התיישבות קלאלית שאינה מתחשבת בשאלות הבעלות על הקרקע, על סמך שתי הנחות - אחת, שאלות אלו תיפתרנה מאוחר יותר, כשהמדינה תעמוד על רגליה, והשנייה, שככל שיגבר קצב עיבוד הקרקע הנטושה, כך תקטעה בעתיד התביעות מצד הפליטים להחרטה.

על המחלוקת המקצועית שפילה את המומחים נוספת המחלוקת הפוליטית, שהושפעה ממאבקי כוח בין מפא"י למפ"ם, על השליטה במשרדים שהובילו את מALLEI התיישבות ופיתוח הנגב. בן-גוריון העדיף להעביר את הטיפול בקרקע הנטושות

100. דברי בן-גוריון, פרוטוקול הוועדה המדינית של מפא"י, 24 ביולי 1952, אב"ב.

101. ז' שלום (לעליל הערת 90), עמ' 143-145.

לידיה של החק"ל – ובלבד שלטיתה של מפ"ם, באמצעות משרד החקלאות, תמוּטֶת. בקרב חברי הממשלה לא הייתה הסכמה מלאה בכל השאלה הנוגעת לרכוש הקרקעי של הפליטים ולמידת השליטה והבעלות המותרות למדיינת ישראל בנכסיים עקב בריחת בעלייהם. שרי מפ"ם הצליחו ליצור ברית עם שרים מתונים מפא"י כנגד בונ-גוריון ולהשנות החלטות ממשלתיות בדבר החרמת רכוש והתיישבות על קרקעות שנעזו. בנסותו לעקוף מכשוליהם פוליטיים אלו נתן בונ-גוריון ידו לניסונות חקלאיים והתישובתיים חדשים בנגב. הוא עודד הקמת גופים ומוסדות שהיו כפויים לו במידה רבה והטיל עליהם, על כל אחד בתחומו, לישב ולפתח את הנגב. כך התעלם לא פעם מכללים שהיו מקובלים כמו שירות שנים בנוהלי רכישת קרקע, ונוסף במוסדות החק"ל על שעבודתם בנגב נעשית באופן מיוון ולא בקצב הדורש.

בראשית שנות החמישים אפשר האקלים החברתי-פוליטי הקמת גופים חדשים כמו השח"ל והנה"ל. גופים אלה, שלא היו כפויים לשירות מוסדות המיישבים, פעלו בדרךים לא שגרתיים והקימו הייחוזות ויישובים בערבה ובנגב. באמצעות ועדת הנגב, חיל המודיעין צה"ל וגופי ביצוע נוספים,קידם בונ-גוריון את המחקר והפיתוח באוצר על-פי סדרי עדיפות גיאוגרפיים וככלליים שנבנו במהלך המלחמה.

את שטח הנגב תיאר בונ-גוריון כ'מעבדה ענקית' שבה יחוללו היהודים, בכוח אמונהם וביטחוניות הטכנולוגית, מהפרק אמייתי ויפריחו השמורה. בדרך זו יוכחו לעצמאות ולאווים שהיהודים בלבד מסוגלים להתמודד עם אתגרי המדבר. תוך מאבק זה יוכשר הנגב לקלוט את מיליון העולים המתחפשים דרכם ארצה. מימוש מדיניות זו כרווך היה ברישום של הבדואים בשטח ה'סיג' – כמיילון دونם מזרחת לבאר-שבע. בונ-גוריון, יחד עם יוצאי הפליטים והצבאים, בחר את שאלת בעלותם של הבדואים על הקרקע וקיבל את גירסתו ויז כי על המדינה להכיר בכך ורק בזכות העיבוד שקבעו לעצם הבדואים, אך בהיעדר קושנים (שטרני בעלות) לא תוכר בעלותם החוקית על קרקעות הנגב. גישה זו קיבלה תימוכין בחוקי הקרקע שקיבלה הכנסת בשנת 1950 ו-1953. בשנים הראשונות צומצם מאוד המגע בין הבדואים לישראלים. רק שיחים ונכבדים הורשו להיכנס לבאר-שבע, וכמו כן נסגר השוק הבדואי למשך שלוש שנים, עד שנת 1954. דפוסי השלטון הישראלי דמו בתחילת דרכו לדוגמה של הפקידון הבריטי, כאשר הבדואים הוכפפו לקציני מחוז ומושלים צבאים. בשנת 1954, עם פתיחתו מחדש של השוק הבדואי לבאר-שבע ועם חלוקת תעוזות הווזות הישראלית, החלה תמורה ביחסי הבדואים למדיינת וחלל תהליך של נורמליזציה בחיי הבדואים בנגב. עד סוף שנות החמישים נמשך קצב ההתיישבות היהודית באזוריים המקיפים את ה'סיג', וכך החול בפיתוח התחרורה, בהרחבת שטחי החקלאות ובಹמת תעשייה, מה שאפשר לבדואים למצוא תעסוקה בעובדים שכירים.

בונ-גוריון רתם את רעיון 'פייזר האוכלוסייה' למען יישוב הנגב וניסה בדרך זו לחזק את אורי הספר ולבצר את הגבולות החדשים. הקמת שרשראת יישובים חקלאיים לאורך הגבול עם מצרים וירדן תמנע, לדעתו, אפשרות של פלישה צבאית ותיזור חגורת ביטחון סביב הנגב. להיטוונו להציג מטרות אלה חסמה בעדו לא פעם מלראות את קשיי העולים החדשניים חסרי ההכשרה החקלאית, שנשלחו לאזוריים המדבריים בהדרכה מינימלית. כהרגלו בשעה קשה, פנה לתנוזות הקיבוצים והמוסבים ותבע מהן לקחת

תרומת התפיסה של ברגוריון לפיתוח הנגב

חלק גדול יותר בחלוקת העולמים החדשניים ובהדריכתם. עקב המתייחסות הפוליטית בין התנועה הקיבוצית המישבת, והקשרה במפ"ם, לבין מפלגתו מפא"י, יצא שדוקן תנועת המושבים, המסונפת למפא"י, הייתה מוכנה לחתה על עצמה את עול הדרכת מושבי הנגב. התנועה הקיבוצית חקרה במנגנון המפלגתית והממשלתי שבשל מניעים פוליטיים קייפח את הקיבוצים בעת חלוקת הקרקעות הנטשות בנגב ועיבב הקצתה משאבים כספיים לחיזוק הקיבוצים שקמו בנגב עוד לפני מלחמת העצמאות. בעיטה של תחושה זו נשאה התנועה הקיבוצית מסותגת כלפי התכנית לקליטת אלפי עולים בנגב.

מאציו לדרבן המדענים (במסגרות צבאיות ואזרחיות) כדי שייחשפו במהירות את הפוטנציאל התעשייתי-צבאי של הנגב – ובמיוחד הנפט והאורניום – נועדו לחוק את אילתולה של המדינה הצערה במערכות הגדולות.

ריגישותו לשאלת התקציב וחלוקת בהתאם לצורכי המדינה הצערה ולצורך להגדיל משמעותית את תקציבי הפעולה בנגב באה לידי ביטוי במאבקיו הבלטי פוסקים במרכזו מפלגתו, בכניםוי הקונגרסים, בישיבות הוועד הפועל, מעלה בימת הכנסת ובדינאים פנימיים של הקק"ל ושל הסוכנות היהודית. מעלה במוות אלה גילה חוסר הבנה וסובלנות לשותפים וליריבים כל אימת שנדרה לו כי נזונה עניין פיתוחו מההיר של הנגב. בראשית שנות החמשים נראה היה שהקשישים הפיסיים, המהסור בכוח אדם ובתקציב והמשמעות החשובה האחראית שעמדה על עצמה המדינה – יעצבו או יפסיקו כמעט את ההתיישבות והפיתוח בנגב. תודות למעורבותו הישירה של ברגוריון במהלך ההתיישבות והפיתוח בנגב, וכתוכאה מיכולתו להעביר את מסר יישוב הנגב לדashi מפלגתו שעמדו במרכז העשייה החקלאית של התקופה – כמו אשכול, קפלן, ויין, הרצלד ואחרים – נמננו בתום שנת 1952 כשים נקודות יישוב ששימשו בסיס לפיתוח הנגב ולבניית התעשייה בו והיו ראש גשר לפריצה החקלאית בשנים שלאחר מכן באזוריים נוספים כמו דרום הארץ, אזור ים המלח ורמת הנגב; השקעות בחקלאות ברחבי הארץ גדלו ביותר מפי שלושה בשלחי שנות 1952 והגיעו ל-64 מיליון לא"י. 400,000 דונם בנגב הצפוני נמסרו בהחכרה לבעלי מקומיים, ו-300,000 דונם בשטח שמדרום לבאר-שבע נהרסו והוכנו לזריעת תבואה בחווף. בשלהי אותה שנה, במסגרת מפעל 'מיליאן הדונם' שהייתה המשכו של מפעל מכירת הקרקע לקק"ל, עיבדו הקיבוצים 299,000 דונם, המושבים – 120,000 דונם, הסקטור הפרטיאי – 240,000 דונם ואחרים – 23,000 דונם, ובסך הכל 752,000 דונם.

בסדרי העדיפויות הגיאוגרפיים-יישוביים-חקלאיים שהתגבשו במשרדי חילק בז' גוריון את הנגב לארבעה אזורי משנה: הנגב הצפוני, הנגב המערבי, מרכז הנגב ההררי והערבה – מסדום ועד אילת. את הטיפול בקידום ההתיישבות בנגב הצפוני והמערבי השאיר לראשי המוסדות המיישבים (הסוכנות היהודית, המרכז החקלאי, הקק"ל והתגניות המיישבות) ואילו את פיתוחה הערביה, מרכז הנגב ההררי וailat – פיתוח שככל הקמת ענף דיג, סילילת כבישים, הנחת מסילת ברזל והקמת שדות תעופה – הטיל על גופים שעקפו את המוסדות המיישבים תוך הבטחת שליטה בתקציב ובתקציב העשייה.